

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

Факультет педагогіки і психології

Кафедра соціальної роботи та соціальної педагогіки

**Магістерська робота
на тему:
ЗМІСТ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
(Соціальна педагогіка)**

ВИКОНАВ:

магістрант групи мСП-27

Невмивака Микита Олександрович

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

доктор педагогічних наук, професор

Олексюк Наталія Степанівна

РЕЦЕНЗЕНТ:

начальник Управління з питань

ветеранської політики Тернопільської

обласної військової адміністрації

Дуда Тетяна Станіславівна

Робота захищена з оцінкою:

«_____»

Секретар ДЕК _____

«_____» _____ 2025 р.

Тернопіль 2025

АНОТАЦІЯ

Невмивака Микита Олександрович «Зміст роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України». Магістерська робота / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, факультет педагогіки і психології, кафедра соціальної роботи та соціальної педагогіки. Тернопіль, 2025. 71 с.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна робота у закладі загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців ЗСУ.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України.

Мета дослідження – розробити та обґрунтувати зміст роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України в сучасних соціально-педагогічних умовах.

Теоретичне і практичне значення дослідження: поглиблення наукових уявлень про сутність, структуру та зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми військовослужбовців, а також у розробці теоретично обґрунтованої моделі соціально-педагогічної підтримки цієї категорії дітей у закладах освіти; використання результатів роботи соціальними педагогами, практичними психологами та класними керівниками для підвищення ефективності соціально-педагогічної допомоги дітям військовослужбовців, розроблення методичних рекомендацій та програм підтримки.

Ключові слова: російсько-українська війна, заклад загальної середньої освіти, соціальний педагог, діти військовослужбовців Збройних Сил України, технології роботи.

ANNOTATION

Nevmyvaka Mykyta Oleksandrovyh «The content of the work of a social teacher of a secondary education institution with children of servicemen of the Armed Forces of Ukraine». Master's thesis / Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Faculty of Pedagogy and Psychology, Department of Social Work and Social Pedagogy. Ternopil, 2025. 71 p.

Object of the research: is social and pedagogical work in a secondary education institution with children of servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

Subject of the research: is the content, forms and methods of the work of a social teacher of a secondary education institution with children of servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

Purpose of the research: is to develop and substantiate the content of the work of a social teacher of a secondary education institution with children of servicemen of the Armed Forces of Ukraine in modern socio-pedagogical conditions.

Theoretical and practical significance of the research: deepening scientific ideas about the essence, structure and content of socio-pedagogical activities with children of military personnel, as well as in the development of a theoretically grounded model of socio-pedagogical support for this category of children in educational institutions; using the results of work by social educators, practical psychologists and class teachers to increase the effectiveness of socio-pedagogical assistance to children of military personnel, developing methodological recommendations and support programs.

Keywords: russian-Ukrainian war, institution of general secondary education, social educator, children of military personnel of the Armed Forces of Ukraine, work technologies.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	10
1.1. Законодавче та нормативно правове забезпечення роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України	10
1.2. Зміст соціально педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців Збройних Сил в закладах освіти	13
1.3. Соціально-психологічні особливості дітей військовослужбовців як об'єкта соціально-педагогічної роботи.	19
Висновки до першого розділу	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ	23
2.1. Форми, методи, завдання, напрями і принципи роботи соціального педагога ЗЗСО з дітьми військовослужбовців	23
2.2. Критерії, їхні показники та рівні ефективності роботи соціального педагога закладу освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил.	27
2.3. Експериментальне дослідження ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України в закладі загальної середньої освіти та аналіз його результатів.	33
Висновки до другого розділу	43
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні соціально-політичні реалії України, пов'язані з повномасштабною війною, зумовили появу нових викликів для системи освіти та соціально-педагогічної практики. Значна кількість дітей зазнала впливу військових подій безпосередньо або опосередковано, адже їхні батьки є військовослужбовцями Збройних Сил України (далі – ЗСУ). Тому значно зросла потреба в оперативній соціально-педагогічній підтримці дітей військовослужбовців. Такі діти перебувають у стані постійного емоційного напруження, пов'язаний з тривогою, страхом за життя батьків, змінами у родині, можливою втратою близьких. У зв'язку з цим вони потребують особливої уваги з боку педагогічного колективу, а насамперед – соціального педагога, який є ключовою фігурою в системі соціально-педагогічної підтримки дітей у закладі освіти [10, с. 938].

Найбільш уразливою частиною таких родин є діти. Через психологічну незрілість, недостатній життєвий досвід та високу чутливість до стресових чинників вони особливо гостро реагують на воєнні події. Це може проявлятися у відчутті тривоги, беззахисності, прояві стресових розладів, змінах у поведінці та загальному емоційному стані. Такі переживання негативно впливають на їхнє здоров'я, соціальний розвиток, успішність в навчанні та взаємодію з однолітками й дорослими [11, с. 126].

Важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку дітей військовослужбовців ЗСУ є створення для них безпечного та наповненого підтримкою середовища, що значною мірою залежить від роботи соціального педагога. Він виступає ключовою фігурою у взаємодії між дитиною, її родиною та соціумом, сприяючи формуванню гуманних, морально здорових і конструктивних стосунків у сім'ї, громаді та освітньому середовищі [12, с. 4].

Переживання дітьми військовослужбовців воєнної реальності є індивідуальним і залежать від особистісних рис, життєвого досвіду та

емоційної чутливості. Попри те, що багато дітей поступово адаптуються до стресових обставин і повертаються до звичного способу життя без значних наслідків для розвитку, існує група дітей, які залишаються особливо вразливими. Вони гостро реагують на небезпеку, у якій перебувають їхні батьки та потребують не лише підтримки дорослих, а й кваліфікованої соціально-педагогічної та психологічної допомоги, без якої подолання травмуючих переживань є вкрай складним [13, с. 77].

Концептуальні підходи до роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців ЗСУ – зокрема щодо їх соціально-педагогічної підтримки, супроводу, соціального захисту та забезпечення — окреслені у чинних нормативно-правових актах, ухвалених Верховною Радою України (ВРУ) та затверджених Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ). До таких документів належать: Конституція України [14], Сімейний кодекс України [16], Бюджетний кодекс України [15], а також низка законів, серед яких «Про Збройні Сили України» [19], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [22], «Про соціальні послуги» [23], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [24], «Про освіту» [25], «Про охорону дитинства» [26], та інші нормативні акти. Важливі положення для організації соціально-педагогічної роботи містяться так у постановах КМУ, таких як «Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» [17], «Порядок направлення дітей до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку за кошти державного бюджету» [18] та інші. Ці документи формують нормативний фундамент, на якому будується система підтримки дітей військовослужбовців у соціально-педагогічній сфері.

Зазначимо, що надання соціальної і соціально-педагогічної допомоги дітям військовослужбовців ЗСУ дедалі частіше потрапляє в поле зору науковці та стає предметом їх вивчення. Дослідження різних аспектів соціально-педагогічної підтримки дітей захисників та захисниць України займалися вітчизняні (Є. Дубровська, О. Залеська, О. Калашник, Н. Пономаренко, В.

Турбан, О. Хміляр та ін.) й закордонні (С. Вільямс, Р. Лауфер, В. Холл та ін.) вчені.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних підходів до організації соціально-педагогічної роботи в умовах воєнного стану, створенню безпечного середовища для дітей, формування у дітей військовослужбовців життєвої стійкості, підтримки їх благополуччя, адаптації до навчального середовища та запобігання проявам соціальної дезадаптації. Потреба у постійному покращенні теоретико-методичних засад такої діяльності у сучасній науково-педагогічній літературі підсилює потребу у науковому дослідженні зазначеної проблеми. Саме тому нами обрана тема магістерської роботи: **«Зміст роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України»**.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна робота у закладі загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців ЗСУ.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України.

Мета дослідження – розробити та обґрунтувати зміст роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України в сучасних соціально-педагогічних умовах.

Відповідно до мети можемо визначити такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати науково-педагогічну літературу з проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей військовослужбовців.
2. Розкрити особливості соціалізації, психоемоційного стану та потреб дітей військовослужбовців у сучасних умовах.
3. Визначити напрями, форми та методи роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців.

4. Розробити й апробувати програму соціально-педагогічної підтримки дітей військовослужбовців у закладі освіти.

5. Експериментально перевірити ефективність запропонованих підходів до роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців ЗСУ.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**:

- *теоретичних*: аналізу, порівняння, узагальнення й систематизації наукових джерел з проблем соціально-педагогічної діяльності, соціальної адаптації та психологічної підтримки дітей;
- *емпіричних*: спостереження, анкетування, бесіди, тестування, аналізу результатів педагогічної діяльності соціального педагога;
- *статистичних*: для кількісного й якісного аналізу отриманих результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про сутність, структуру та зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми військовослужбовців, а також у розробці теоретично обґрунтованої моделі соціально-педагогічної підтримки цієї категорії дітей у закладах освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання результатів роботи соціальними педагогами, практичними психологами та класними керівниками для підвищення ефективності соціально-педагогічної допомоги дітям військовослужбовців, розроблення методичних рекомендацій та програм підтримки.

Експериментальна база дослідження. Практична частина магістерської роботи проводилась на базі Тернопільської загальноосвітньої школи № 23. До експерименту було залучено 74 школяра віком від 10 до 16 років (учні 5-11 класів), які є дітьми військовослужбовців ЗСУ; класні керівники; батьки, з якими проживають діти.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені у виступі на пленарному засіданні III Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Стратегії наукового

пошуку в соціальній роботі, соціальній педагогіці та соціальній освіті: поліфункціональність ідей» (тези доповіді прийняті до публікації у збірнику матеріалів конференції), а також під час круглих столів – на тему «Актуальні виклики соціальної сфери та соціальної освіти» зі стейкхолдерами та роботодавцями освітніх програм кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки та «Соціальна робота під час війни: інновації, стратегії та можливості», що проводився випусковою кафедрою спільно з кафедрою освітнього менеджменту, артменеджменту і соціальної роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (налічує позицій) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 73 сторінку.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1.1. Законодавче та нормативно правове забезпечення роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України.

Як і будь яка інша професійна діяльність, робота соціального педагога в закладі загальної середньої освіти з дітьми військовослужбовців ЗСУ спирається на чинні в Україні законодавчі та нормативно-правові акти. Військові та члени їх родин мають такий самий обсяг прав і свобод, як усі громадяни держави, що закріплено як у міжнародних правових документах, так і в національних конституційних положеннях. Серед фундаментальних прав особливе значення має право на соціальний захист, підтримку та супровід, які мають надаватись як самим військовослужбовцям, так і їх сім'ям. У Конституції України це право зафіксовано чітко: держава бере на себе обов'язок забезпечувати соціальний захист громадян, що проходять службу у Збройних Силах чи інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17) [14].

Нормативно-правова база для надання соціально-педагогічної допомоги дітям військовослужбовців ЗСУ, забезпечення їх соціального захисту, підтримки, супроводу в закладах освіти складають: державні нормативно-правові документи (Конституція України, Сімейний кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закони України («Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Порядок направлення дітей до дитячих закладів

оздоровлення та відпочинку за кошти державного бюджету України» та ін.), міжнародні документи, ратифіковані Верховною Радою України (далі – ВРУ) (Загальна декларація прав людини, Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини). Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Національна програма «Діти України», Державні стандарти освіти, стратегія Нової української школи, Указ Президента України «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» та ін.

Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [22] діти військовослужбовців мають право на: санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристичних базах Міністерства оборони України (далі – МОУ), інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених КМУ не більше одного разу на рік; безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: надання місцевими радами позачергово місця дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, у дитячих закладах за місцем проживання (абзац 2. частина 5 статті 18) [22].

Постановою КМУ від 17 липня 2009 р. №734 «Про затвердження Порядку направлення дітей до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку за рахунок коштів державного бюджету» [18] передбачено, що до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку направляються за рахунок коштів державного бюджету діти, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, включаючи: дітей осіб, визнаних учасниками бойових дій у зв'язку з участю в АТО/ООС (пункт 19 частини першої статті 6); дітей, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у зв'язку з участю в АТО/ООС; дітей, які зареєстровані як внутрішньо переміщені особи; дітей, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення/ розмежування; дітей, які

взяті на облік службами у справах дітей як такі, що перебувають у СЖО. Така дитина може також отримати відповідний статус – «член сім'ї загиблого» [18].

Окрім уже згаданих нормативно-правових актів, професійна діяльність соціального педагога в закладі освіти регулюється також низкою документів, розроблених Міністерством освіти і науки України. Зокрема, у першому після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим листі МОН від 11 березня 2014 року № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу» [29]. Акцент було зроблено на необхідності спрямування діяльності психологічної служби закладів освіти на подолання гострих емоційних порушень, реактивних станів, переживань втрати близьких, дезорієнтації та панічних проявів у здобувачів освіти і педагогів, серед яких значну частину становили діти військовослужбовців. Першим нормативним документом МОН, що безпосередньо стосувався дітей військовослужбовців Збройних Сил України, став лист від 2 квітня 2014 року № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України» [30]. У ньому наголошується на необхідності сприяння з боку закладів освіти батькам у розв'язанні питань, пов'язаних із зарахуванням дітей військовослужбовців до освітніх установ, а також, за потреби, на забезпеченні взаємодії з відповідними органами й закладами освіти за місцем постійного або тимчасового проживання. У листі МОН від 2 серпня 2022 року № 1/8794-22 «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році» [31] окреслено ключові напрями психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. Водночас у листі МОН від 10 серпня 2022 року № 1/9105-22 «Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 навчальному році» [32], запропоновано до практичного використання методичні матеріали, спрямовані на консолідацію зусиль педагогічної та громадської спільнот на засадах взаєморозуміння і співпраці, захист прав і

свобод учасників освітнього процесу, а також формування в учнів універсальних цінностей і моделей поведінки, що становлять основу світової культури.

Отже, одним із ключових напрямів діяльності соціального педагога в закладі загальної освіти є створення умов для повноцінного розвитку, соціального виховання та соціалізації дітей військовослужбовців, що включає також підтримку їхньої успішної адаптації та ефективного функціонування в соціальному середовищі. Реалізація цього напрямку сприяє ґрунтовна законодавча й нормативно-правова база, яка визначає комплекс конкретних заходів щодо надання соціально-педагогічної допомоги, організації підтримки, супроводу та патронажу дітей військовослужбовців ЗСУ.

1.2. Зміст соціально педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців Збройних Сил в закладах освіти.

Проблеми, з якими зіштовхуються діти військовослужбовців, потребують глибокого дослідження та професійного реагування з боку фахівців. Соціально-педагогічна підтримка цієї категорії дітей являє собою цілеспрямовану, комплексну роботу соціального педагога, психолога та вчителів, спрямовану на подолання підвищеної тривожності, почуття невпевненості, різноманітних внутрішніх бар'єрів, що ускладнюють самореалізацію дитини у навчанні, спілкуванні, творчості та повсякденному житті. Така робота також орієнтована на активізацію внутрішнього потенціалу дитини та підтримку формування її активної позиції [27, с. 341].

Головна мета соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ полягає у створенні безпечних і сприятливих умов, необхідних для їхнього розвитку та саморозвитку особистості, забезпечення реалізації законних прав, інтересів і освітніх можливостей. Також важливим

завданням є підтримка дітей у подоланні складних життєвих обставин і сприяння їх успішній адаптації до соціального середовища [27, с. 12].

Об'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ є різні групи дітей військових, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також особи й соціальні інституції, здатні прямо або опосередковано впливати на перебіг і подолання цих обставин.

Суб'єктами соціально-педагогічної роботи з означеною категорією дітей виступають соціально-педагогічне середовище закладу освіти та соціальний педагог як фахівець, що володіє необхідними професійними знаннями, вміннями й практичними навичками для ефективного розв'язання проблем дітей військовослужбовців ЗСУ.

Соціальний педагог закладу освіти є спеціалістом у сфері виховної та соціально-педагогічної діяльності, який працює з дітьми, підлітками, молоддю та дорослими і забезпечує створення сприятливих соціальних і освітніх умов для розвитку, виховання та соціалізації особистості. У межах своєї професійної діяльності він координує взаємодію закладів освіти, позашкільних установ, сім'ї та громадськості з метою формування безпечного й підтримувального соціального середовища, що сприяє соціальній адаптації, благополуччю та гармонійному розвитку дітей і молоді [28, с. 200].

Соціально-педагогічна робота як соціальне явище постає як цілісна модель професійної діяльності, спрямованої на реалізацію завдань соціального виховання та забезпечення соціально-педагогічного захисту особистості.

Соціальна педагогіка — social pedagogics (грец. paidagōgikē < païs (paidos) — дитина і ago – веду, виховую) — наука про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості у процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів та установ, соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем [1].

У контексті закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) соціально-педагогічна діяльність означає комплекс заходів, що реалізуються соціальним педагогом (чи іншим відповідним фахівцем) в освітньому середовищі, з метою соціального супроводу учнів, створення безпечного, підтримуючого середовища, налагодження взаємодії між школою, сім'єю та суспільством.

Суть соціально-педагогічної діяльності у школі полягає в створенні умов для соціалізації та адаптації учнів, захисті їхніх прав та наданні підтримки. Ця діяльність спрямована на гармонійний розвиток особистості дитини, формування соціальної компетентності та допомогу в інтеграції в суспільство через співпрацю школи, сім'ї та громадськості.

Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ можна визначити через основні її функції:

- *профілактичну* (використання різних профілактичних програм навчання учнів новим формам поведінки, виховання стресостійкості особистості, здатної самостійно, ефективно та відповідально будувати своє життя);
- *консультативну* (допомога в об'єктивному погляді на проблемну ситуацію, виборі альтернативних способів реагування, підтримка в момент прийняття рішення та ін.);
- *діагностичну* (комплексне соціально-психолого-педагогічне дослідження) [3, с. 98].

Також, через напрями роботи соціального педагога:

- *діагностика* (виявлення причин дезадаптації дитини, проблем у навчанні; виявлення індивідуальних особливостей розвитку особистості, її потенційних можливостей щодо навчальних досягнень; допомога дитині у професійному самовизначенні);
- *профілактика* (своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, налагодженні її соціальної взаємодії з оточенням; запобігання конфліктам та будь-яким проявам делінквентної чи девіантної поведінки дитини);

- *навчальна діяльність* (активна співпраця з дитиною щодо формування, розвитку і вдосконалення її як особистості);
- *просвіта* (формування психологічної та соціальної компетентності дитини; зміцнення соціального та фізичного здоров'я);
- *консультування* (робота, спрямована на вирішення запитів дитини);
- *корекція* (усунення проблем розвитку дитини, її адаптації до освітнього середовища; подолання схильності дитини до правопорушень);
- *зв'язки з громадськістю* (досягнення взаєморозуміння та взаємодії з іншими закладами, установами, організаціями, діяльність яких пов'язана з військовослужбовцями ЗСУ та їх сім'ями) [33, с. 24; 34, с. 49].

Особливості соціально-педагогічної діяльності в школі включають посередницький характер між учнем і соціумом, комплексність (виховання, освіта, розвиток, соціальний захист), індивідуальний підхід з урахуванням вікових та психологічних особливостей, а також гуманістичний підхід, що створює довірливе середовище. Ця діяльність передбачає раннє виявлення проблем, профілактику кризових ситуацій та адаптацію до соціальних викликів [38, с. 19].

З означеного можна виділити декілька ключових особливостей технологій роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців ЗСУ:

- *посередництво*: соціальний педагог виступає як посередник між учнем, школою та суспільством, допомагаючи учням взаємодіяти з різними соціальними інституціями;
- *комплексність*: діяльність охоплює не тільки роботу з учнями, але й з їхніми родинami, а також взаємодію з соціальними службами;
- *гуманізм*: Основний принцип роботи – створення довірливого та безпечного середовища для учня;
- *консультативна допомога*: Соціальний педагог надає консультації з прав, обов'язків, пільг та пропонує варіанти вирішення проблем.

Провідною технологією роботи соціального педагога з дітьми військовослужбовців ЗСУ виступає соціально-педагогічний супровід. Це

особлива форма соціальної підтримки, яка спрямована на створення умов, що стимулюють розвиток особистісних ресурсів дитини, розширюють її соціальний досвід та забезпечують комплексну допомогу у подоланні актуальних труднощів, які дитина не зможе подолати самотійно [36, с. 30].

А. Капська та І. Пеша розглядають соціально-педагогічний супровід як поетапну технологію професійної діяльності. На їхню думку, *соціально-педагогічний супровід дітей військовослужбовців ЗСУ реалізується через такі основні етапи:*

- *підготовчий етап*, що передбачає комплексне вивчення соціальної ситуації розвитку дитини та особливостей її найближчого оточення; проведення діагностики психосоціальних характеристик дитини й середовища; чітке формулювання проблеми, визначення актуальних потреб, мети й завдань супроводу; прогнозування та моделювання подальшої діяльності; добір адекватних методів і засобів соціально-педагогічної підтримки; розроблення індивідуально орієнтованого плану допомоги з фіксацією результатів у відповідній документації;
- *етап реалізації*, який полягає у практичному впровадженні запланованих заходів, спрямованих на подолання кризового стану дитини та забезпечення її соціального захисту; застосуванні визначених методів і засобів із паралельним аналізом їх результативності; наданні психолого-педагогічного консультування, що включає підтримку емоційно-вольової сфери дитини та інформаційну допомогу з питань правового захисту й розв'язання складних життєвих ситуацій;
- *етап рефлексії (підсумковий етап)*: , який передбачає узагальнення, аналіз і оцінювання результатів здійсненого соціально-педагогічного супроводу та визначення подальших напрямів роботи [37, с.133-139].

Тривалість кожного етапу соціально-педагогічного супроводу зумовлюється індивідуальними особливостями конкретної ситуації та характером соціальної ситуації розвитку дитини. На основі аналізу наукових джерел було визначено низку умов, дотримання яких забезпечує

результативність соціально-педагогічного супроводу дітей військовослужбовців ЗСУ, а саме:

1. забезпечення системності та комплексного характеру соціально-педагогічної допомоги;
2. реалізація соціально-педагогічної діяльності з дотриманням чіткої поетапності;
3. застосування індивідуалізованого підходу з урахуванням актуальних потреб і можливостей дитини;
4. створення та підтримка безпечного й підтримувального середовища життєдіяльності дитини;
5. здійснення всебічної та ґрунтовної психолого-педагогічної діагностики;
6. організація просвітницької та профілактичної роботи з дітьми, їхніми батьками й педагогічними працівниками;
7. надання консультативної психолого-педагогічної підтримки;
8. проведення корекційно-реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання наслідків травматичних подій;
9. налагодження міждисциплінарної взаємодії соціального педагога з іншими фахівцями та організаціями з метою комплексного надання допомоги дітям зазначеної категорії [38, с. 6-7; 39, с. 54].

Специфіка соціально-педагогічного супроводу дітей військовослужбовців ЗСУ в освітньому середовищі полягає у поєднанні традиційних методів (бесід, вправ, ігор тощо) зі спеціально добраними формами роботи. Перевага зазвичай надається індивідуальній взаємодії, оскільки кожна дитина по-своєму переживає участь батьків у військових діях, і соціальному педагогу важливо врахувати унікальні емоційні та соціальні потреби кожного учня.

Серед групових форматів найрезультативнішими є заходи відпочинкового характеру — спільні екскурсії, походи, спортивні події — які

допомагають відновити емоційний баланс дітей та сприяють згуртованості класного чи виховного колективу.

У контексті методів підтримки найбільш дієвими в роботі з цією категорією дітей є тренінги розвитку життєстійкості, формування безпечного середовища, методи ігрової терапії, а також різноманітні арт-терапевтичні техніки [40, с. 8].

Отже зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ в закладі загальної середньої освіти визначається індивідуальними потребами кожної дитини, особливостями їх розвитку, життєвими обставинами, а також професійним рівнем і ресурсами соціального педагога. Провідною технологією взаємодії з цією групою дітей виступає соціально-педагогічний супровід, який реалізується послідовно через підготовчий, основний, та рефлексивний етапи.

Основний акцент у роботі ставиться на індивідуальні форми, адже діти, які зазнали втрати чи перебувають у стані стресу, особливо потребують персоналізованої підтримки. Водночас групові форми роботи також доводять свою результативність, особливо у розвитку командної взаємодії та соціальних навичок.

1.3. Соціально-психологічні особливості дітей військовослужбовців як об'єкта соціально-педагогічної роботи.

Україна, вже понад десять років перебуває в умовах збройної агресії з боку росії, зазнає глибоких трансформацій у всіх сферах суспільного життя. Найвідчутніше наслідки війни позначаються на людях, які безпосередньо пов'язані з бойовими діями, а також на тих, хто щоденно відчуває їхній вплив. Йдеться про військовослужбовців, які беруть участь у боях, членів їх родин, дітей захисників. Саме ці категорії населення стикаються з негативними наслідками війни. За таких умов психологічну травму переживає вся сім'я, як

батьки, так і діти, але темпи відновлення їх психічного стану можуть значно відрізнятися [41].

Психологи-практики Ю. А. Ларіна та І. Ю. Ніконова зазначають, що переживання дитиною нового травматичного досвіду призводить до руйнування її внутрішніх механізмів адаптації, що зумовлює регрес у особистісному розвитку та посилює потребу в більш інтенсивній підтримці з боку значущих дорослих, з урахуванням вікових особливостей і попереднього психоемоційного стану дитини. Водночас ситуація ускладнюється тим, що батьки, які вимушено залишили свої домівки, часто не здатні виконувати роль стабільної та емоційно безпечної опори для дітей. Перебуваючи в стані сильного стресу, страху або психологічного заціпеніння, вони не завжди можуть адекватно розпізнавати та задовольняти психологічні потреби власних дітей [2, с. 12].

Сприятливими передумовами для розвитку та успішної адаптації дітей є позитивний характер життєдіяльності сімей учасників бойових дій. До таких чинників належать: прагнення родини до забезпечення власного соціального добробуту, емоційна задоволеність взаєминами та відчуттям приналежності до сім'ї, наявність адаптаційного ресурсу, а також активна позиція щодо самостійного й конструктивного розв'язання життєвих труднощів. Усі ці елементи ґрунтуються на сформованій позитивній сімейній соціалізованості [42].

Зарубіжні науковці Патрік Сміт, Етл Дирегров та Уільям Юле у своєму навчальному посібнику наголошують, що своєчасне надання допомоги дітям у подоланні воєнного стресу істотно покращує їхній психоемоційний стан і знижує ймовірність виникнення довготривалих психологічних труднощів у майбутньому. У ситуаціях, коли воєнні дії охоплюють значну частину населення, першочерговим завданням стає оперативна організація підтримки для максимально великої кількості дітей [3].

На жаль, діти військовослужбовців часто змушені дорослішати швидше за своїх ровесників, оскільки з раннього віку стикаються зі стресами,

життєвими труднощами та необхідністю самотійно вирішувати складні ситуації. Вони виявляють вищий рівень відповідальності, організованості та самотійності у прийнятті важливих рішень, легше адаптуються до змін у навколишньому середовищі. Значний вплив на виховання таких дітей мають поведінкові моделі та соціокультурна активність їх батьків, які виступають для них важливими орієнтирами[43].

До групи учнів, які передусім потребують системного супроводу та підтримки з боку соціального педагога, практичного психолога, класного керівника й педагогічних працівників закладу освіти, належать діти, що виховуються в сім'ях:

- члени яких поранені чи пропали безвісти;
- внутрішньо переміщених осіб;
- які зазнають насильства та переслідувань за свої переконання;
- які перебували в зоні АТО;
- військовослужбовців;
- в яких зруйновані родинні зв'язки;
- які знаходяться в зоні ризику проведення бойових дій [4, с. 10].

Кризова ситуація для дитини настає тоді, коли вона виявляється неспроможною самотійно подолати труднощі без зовнішньої підтримки та допомоги. Дитину, яка перебуває у стані кризи, зазвичай характеризують такі прояви:

- *відчуття невпевненості та безсилля*, що виникає внаслідок неодноразових невдалих спроб протистояти складним обставинам, зіткнення з байдужістю або агресією з боку оточення, а також через зміни у самоусвідомленні, самооцінці та міжособистісних стосунках. Противагою цим станам є формування компетентності, розвиток знань і практичних умінь;

- *підвищений рівень тривожності та різноманітні страхи*, зокрема страх покарання, осуду, нерозуміння з боку дорослих або ровесників, потрапляння в нові чи незнайомі ситуації. Важливим у цьому контексті є підтримання звичного ритму життя дитини, що включає навчання, заняття спортом,

спілкування з друзями та ігрову діяльність, через яку діти можуть або опрацьовувати пережиті емоції, або зберігати відчуття нормальності;

- *емоційну нестабільність*, що проявляється у порушенні здатності до саморегуляції, зниженні самоконтролю, появі почуття провини, гніву, пригніченості чи недовіри. Ефективними засобами емоційної підтримки є спільна творчість, зокрема малювання, а також виготовлення листів і малюнків для військовослужбовців, що практикується в закладах освіти;

- *переживання постійного зовнішнього тиску та внутрішньої напруги*, пов'язані з відчуттям необхідності швидко приймати рішення та діяти в умовах невизначеності;

- *гостру потребу в зовнішній допомозі та професійному втручанні*, яке часто може бути забезпечене лише фахівцем-психологом, особливо у випадках, коли сім'я також перебуває у травматичному стані й дорослі не здатні ефективно впоратися з власними емоційними переживаннями.

Висновки до першого розділу.

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ в умовах закладу загальної середньої освіти. Завдяки чому було підтверджено, що дана категорія дітей належить до групи підвищеного соціально-психологічного ризику внаслідок тривалого впливу воєнних подій, емоційної напруги, змін у сімейному середовищі та переживання травматичного досвіду.

Проаналізовано законодавче й нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога, яке охоплює міжнародні акти, Конституцію України, закони та нормативні документи, що регламентують соціальний захист, освіту охорону дитинства та соціальні послуги. Проаналізовано, що чинна нормативна база створює належні умови для організації соціально-педагогічної підтримки дітей військовослужбовців у закладах освіти.

Розкрито зміст, напрями, функції, форми та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ. Визначено, що провідною технологією такої діяльності є соціально-педагогічний супровід, який реалізується поетапно та ґрунтується на принципах гуманізму, індивідуального підходу, комплексності та міжвідомчої взаємодії.

Отже, результати теоретичного аналізу підтвердили актуальність проблеми дослідження та стали науково-методологічною основою для організації й проведення дослідно-експериментальної роботи, описаної в другому розділі магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ

2.1. Форми, методи, завдання, напрями і принципи роботи соціального педагога ЗЗСО з дітьми військовослужбовців.

Діяльність соціального педагога спрямована на надання всебічної соціальної, емоційної та психологічної підтримки дітей і охоплює широкий спектр професійних завдань. Вона включає діагностичну, консультативну, просвітницьку, розвивальну та профілактичну роботу. У закладі загальної середньої освіти соціальний педагог здійснює комплексну діяльність, орієнтовану не лише на учнів, а й на педагогічних працівників та батьків. Основні напрями його роботи пов'язані із забезпеченням соціальної адаптації дітей, запобіганням негативним соціальним явищам і сприянням гармонійному розвитку особистості.

Форми організації соціально-педагогічної діяльності поділяються на індивідуальні, групові та масові.

До *індивідуальних форм* належать індивідуальні консультації, під час яких обговорюються особисті проблеми дитини; соціальний супровід дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах; наставництво, спрямоване на особистісну підтримку та корекцію поведінкових проявів; посередницька діяльність між дитиною, батьками, педагогами та однолітками.

Групові форми роботи охоплюють проведення тренінгів комунікативного, психологічного та мотиваційного спрямування; рольові та ділові ігри, які моделюють різні соціальні ситуації; дискусії, круглі столи та диспути з актуальних для дітей і підлітків питань; корекційно-розвивальні заняття, спрямовані на формування навичок емоційної саморегуляції.

До *масових форм* соціально-педагогічної роботи належать лекції та семінари з питань профілактики шкідливих звичок, конфліктів і девіантної поведінки; соціальні та волонтерські акції, благодійні й екологічні ініціативи; творчі заходи – фестивалі, конкурси, виставки; інтерактивні активності, зокрема квести та флешмоби.

Специфіка соціальної роботи з дітьми передбачає обов'язкове дотримання принципу індивідуального підходу з урахуванням вікових, особистісних і психологічних особливостей кожної дитини, комплексність дій через взаємодію з сім'єю, школою та соціальними службами, гуманістичну спрямованість і емпатійне ставлення, раннє виявлення проблем з метою профілактики кризових ситуацій, а також гнучку адаптацію до соціальних змін і сучасних викликів.

Соціальний педагог відіграє провідну роль у забезпеченні психологічного та соціального благополуччя дитини, сприяючи її гармонійному розвитку й успішній інтеграції в суспільство.

Методи соціально-педагогічної роботи з дітьми умовно поділяють на організаційні, діагностичні, корекційні та профілактичні.

До *діагностичних методів* належать спостереження за поведінкою та емоційним станом дитини, анкетування і тестування з метою виявлення проблем і соціальних ризиків, бесіди з учнями, батьками та педагогами, а також аналіз навчальної успішності й особливостей соціальної взаємодії.

Корекційні методи передбачають індивідуальні консультації, спрямовані на підтримку та зміну небажаних поведінкових проявів; використання арттерапевтичних технік (малювання, музика, ліплення) для емоційного розвантаження; казкотерапію як засіб формування моральних цінностей; психодраму, що дозволяє опрацьовувати складні емоційні переживання через програвання життєвих ситуацій.

Профілактичні методи охоплюють проведення освітніх заходів, лекцій і тренінгів; виховну роботу, спрямовану на формування ціннісних орієнтацій і толерантного ставлення до інших; розвиток життєвих компетентностей,

зокрема навичок стресостійкості та ефективної комунікації; створення безпечного освітнього середовища шляхом протидії булінгу та насильству.

Завдання соціально-педагогічної роботи включають захист прав дітей, надання комплексної підтримки особам у складних життєвих обставинах, профілактику правопорушень та шкідливих звичок, формування мотивації до самостійного вирішення проблем, а також створення сприятливих умов для розвитку та соціальної адаптації людей. Це охоплює роботу з різними категоріями населення, від дітей та підлітків до сімей та осіб, які потребують реабілітації [5].

Основні завдання соціально-педагогічної роботи:

- *Захист та підтримка:*
 - Захист прав та законних інтересів осіб, особливо дітей.
 - Надання комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги та підтримки.
 - Робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.
- *Профілактика та корекція:*
 - Профілактика правопорушень, злочинності, шкідливих звичок (алкоголізм, наркоманія) [6].
 - Попередження суїцидальної поведінки та насильства.
 - Виявлення та корекція стресових станів, конфліктів.
- *Розвиток та адаптація:*
 - Створення сприятливих умов для розвитку здібностей та реалізації потенціалу особистості.
 - Сприяння психологічному здоров'ю та формуванню моральної свідомості.
 - Професійна орієнтація та підготовка до майбутньої професії.
- *Дослідницька та методична діяльність:*
 - Дослідження проблем соціального виховання різних груп населення.
 - Вивчення та адаптація іноземного досвіду соціального виховання.
 - Розробка критеріїв та методів підвищення ефективності роботи.

- Надання методичної допомоги колегам та іншим спеціалістам.

Напрями соціально-педагогічної роботи включають діагностичну, профілактичну, консультативну, просвітницьку, навчальну, розвивальну та організаційно-методичну діяльність. Основні сфери застосування включають роботу з дітьми та сім'ями у складних життєвих обставинах, особами з інвалідністю, молоддю, яка потребує соціального супроводу, та іншими вразливими групами населення [8].

Основні напрями:

- *Діагностична робота:* Виявлення та аналіз проблем, потреб і ресурсів дітей, підлітків, сімей та інших груп населення.
- *Профілактична робота:* Запобігання кримінальним правопорушенням, насильству, залежностям, а також розвиток соціальних навичок для запобігання конфліктам.
- *Консультативна робота:* Надання психологічної та соціальної підтримки дітям, батькам та педагогам, допомога у вирішенні проблем.
- *Просвітницька робота:* Інформування та навчання соціальним навичкам, правам та обов'язкам, пропаганда здорового способу життя.
- *Навчальна діяльність:* Надання знань та вмінь, необхідних для соціальної адаптації та інтеграції.
- *Розвивальна робота:* Сприяння гармонійному розвитку особистості, розвитку творчих здібностей, самооцінки та життєвої компетентності.
- *Організаційно-методична робота:* Розробка та впровадження програм, налагодження співпраці з іншими установами та громадськими організаціями.

Принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців включають особистісно-орієнтований підхід, партнерство, конфіденційність, етичність, професійну компетентність і цілісність. Робота базується на підтримці, розвитку дитини, забезпеченні її соціального захисту, враховуючи специфіку сімей військових та можливі психологічні навантаження, пов'язані з військовою службою одного з батьків [9].

Ключові принципи

- *Особистісно-орієнтований підхід*: Враховує унікальні потреби, інтереси та особливості кожної дитини, забезпечуючи її індивідуальний розвиток.
- *Партнерство*: Встановлення довірливих стосунків та співпраці між соціальним педагогом, дитиною та її родиною, що дозволяє досягати спільних цілей.
- *Конфіденційність*: Збереження таємниці щодо особистої інформації дитини, отриманої під час роботи, відповідно до професійної етики.
- *Етичність*: Дотримання професійних стандартів, повага до гідності дитини, уникнення дискримінації та суб'єктивізму.
- *Професійна компетентність*: Соціальний педагог повинен володіти знаннями та навичками, необхідними для надання кваліфікованої допомоги, зокрема в контексті соціальних та психологічних викликів, пов'язаних із військовою службою батьків.
- *Цілісність*: Комплексний підхід, який охоплює різні сфери життя дитини – від освітньої до соціально-психологічної, з метою її повноцінної соціалізації та захисту.
- *Соціальний захист*: Забезпечення правових і соціальних гарантій, що допомагають задовольнити потреби дитини та її родини, особливо в умовах, пов'язаних із військовою службою.

2.2. Критерії, їхні показники та рівні ефективності роботи соціального педагога закладу освіти з дітьми військовослужбовців Збройних Сил.

Ефективність соціально-педагогічної роботи розглядається як узагальнений інтегрований показник, що відображає рівень її якості [44, с. 41]. Результативність соціально-педагогічної роботи, з одного боку, визначається

поставленою метою, обсягом і доцільністю використаних ресурсів, умовами реалізації, а з іншого — обраними способами оцінювання та суб'єктивною позицією фахівця, який здійснює аналіз отриманих результатів.

З огляду на складність і багатовимірність соціально-педагогічних процесів, при визначенні їх ефективності використовується поняття «норми» або стандарту як певної вихідної точки, відносно якої здійснюється оцінювання змін у життєдіяльності особистості та суспільства. *Результати соціально-педагогічної роботи* можуть проявлятися у покращенні або, навпаки, погіршенні соціокультурних умов соціалізації, рівня вихованості й соціалізованості особистості, що, своєю чергою, відображається у формуванні певного рівня самосвідомості, самовизначення та самоствердження людини з урахуванням її індивідуальних можливостей і впливу соціального середовища [44, с. 58].

Оцінювання ефективності соціально-педагогічної діяльності також ґрунтується на реальних результатах роботи фахівця з урахуванням його професійного досвіду, тривалості практичної діяльності, глибокого аналізу самого процесу втручання, а також зворотного зв'язку від клієнтів, колег і представників інших соціальних інституцій [45, с. 17].

Важливим інструментом оцінювання результативності соціально-педагогічної роботи є моніторинг, який передбачає систематичне відстеження перебігу діяльності з метою порівняння фактичного стану справ із запланованими показниками [46, с. 69].

Залежно від етапу втручання виокремлюють вхідне, поточне та підсумкове оцінювання:

→ *Вхідне оцінювання* здійснюється на початковій стадії з діагностичною метою для визначення реальних потреб, формулювання мети й завдань, планування змісту діяльності та очікуваних результатів.

→ *Поточне оцінювання* проводиться безпосередньо під час реалізації соціально-педагогічного втручання і спрямоване на зіставлення запланованих та фактичних проміжних результатів, своєчасне внесення коректив, залучення

додаткових ресурсів або уточнення стратегії дій. Воно базується на постійному спостереженні за процесом роботи та аналізі якісних змін у поглядах, поведінці й емоційному стані учасників;

→ Підсумкове оцінювання передбачає узагальнення та аналіз кінцевих результатів здійсненого втручання [47, с. 39].

Оцінювання результатів соціально-педагогічної діяльності здійснюється як у кількісних показниках (бали, відсотки), так і в якісних оціночних судженнях. Основою для виставлення оцінки слугують такі критерії, як наслідки проведених заходів, їхній вплив на якість життя дитини, досягнуті позитивні зміни в поведінці, подолання складних життєвих обставин [48, с. 15].

Розрізняють внутрішнє та зовнішнє оцінювання ефективності. Внутрішня оцінка здійснюється фахівцями, які безпосередньо реалізують соціально-педагогічне втручання, у формі самооцінки. Зовнішнє оцінювання проводиться мультидисциплінарною командою, до складу якої входять представники різних установ і організацій [49, с. 39]. У межах даного дослідження застосовувалося внутрішнє оцінювання.

Оцінка результативності соціально-педагогічної роботи може бути як позитивною, коли проблема дитини вирішується і подальше втручання не потребується, так і негативно — у випадках, коли поставлені завдання виконані частково або не досягнуті. За таких умов виникає необхідність аналізу допущених помилок на певному етапі та корекції подальшої соціально-педагогічної діяльності [50, с. 26].

Щоб практично визначити ефективність соціально-педагогічної діяльності важливо спершу встановити критерії та показники, на основі яких оцінюються рівні результативності. У рамках нашого дослідження *показником ефективності* соціально-педагогічної роботи виступає рівень життєстійкості дітей військовослужбовців ЗСУ. *Ефективним способом оцінювання* є параметричний (порівняльний) метод, який передбачає порівняння значень певного показника на початку та наприкінці роботи. Різниця між цими

параметрами дозволяє визначити ефективність проведеної роботи [51, с. 67]. Також прийнятним підходом є порівняння рівня сформованості ознаки з установленими нормативами або стандартами [52, с. 15].

Критерій – це характеристика, за якою проводиться оцінка. Він має бути об'єктивним, відображати суттєві аспекти діяльності та слугувати стандартом для оцінювання результатів [53, с. 28]. Кожен критерій включає групу якісних показників, що деталізують його зміст і демонструють досягнення.

Беручи до уваги специфіку категорії «діти військовослужбовців ЗСУ» та визначення поняття «життєстійкість», нами визначено такі критерії ефективності соціально-педагогічної роботи [54, с. 63]:

(K1) – особистісне зростання вихованця:

- мотиваційна готовність до самовиховання;
- активна суб'єктна позиція;
- розвиток позитивного потенціалу особистості дитини;
- перетворення негативних якостей особистості в позитивні;
- зменшення «проблемного поля» особистості, позитивна динаміка розвитку;

(K2) – рівень надання індивідуальної допомоги й підтримки дитині:

- задоволеність дитини наданою допомогою;
- адекватність змісту, методів, форм виховного впливу віковим та індивідуально-психологічним особливостям дитини, соціальної ситуації розвитку особистості в мікросередовищі, своєрідності її соціально-психологічних позицій;
- розробка програми діяльності усіх фахівців з розвитку особистості;
- створення умов для розвитку творчості; допомога вихованцеві в самоорганізації, самореабілітації, самореалізації на основі особистісно-орієнтованого впливу;
- підтримка самовиховання та складання індивідуальних програм розвитку особистості [55, с. 49];

(K3) – залучення дітей у різні види позанавчальної, виховної, суспільно корисної діяльності:

- наявність умов (відповідної бази, кадрового забезпечення) для розвитку, самореалізації особистості дитини через різноманітні види й форми діяльності (клуби, гуртки, секції, об'єднання);
- можливість вибору виду діяльності;
- насичення життя соціально значущими справами; розширення спектра пропонованих корисних справ;
- розвиток та підтримка молодіжних ініціатив;
- створення банку даних молодіжних і підліткових служб працевлаштування;
- участь у суспільно корисних справах на основі добровільності, волі вибору діяльності [52, с.14];

(K4) – рівень моральної вихованості дітей, їхнє відношення до базових соціальних цінностей:

- сформованість у мікросередовищі підлітків, в їх родині і найближчому оточенні соціально схвалюваних, соціально значимих групових і колективних норм, орієнтації й цінностей;
- створення сприятливого мікроклімату, високого емоційного тону;
- дієвість системи забезпечення соціальної допомоги й захисту дітей з метою подолання соціальної дезадаптації;
- формування активної позиції підлітків; включення «важких» підлітків у схему нових колективних відносин, що дозволяє переорієнтувати їхню діяльність у позитивну;

(K5) – взаємодія з родинами:

- систематичний зв'язок з родинами;
- взаємодія з ними на основі співробітництва;
- зміна позиції керівництва сімейним вихованням на позицію надання соціально-психолого-педагогічної допомоги родині;
- визнання пріоритету родини у вихованні дитини;

- активне сприяння відновленню, зміцненню родини, установленню в ній міжособистісних контактів;

- вироблення своєчасних програм дій у рішенні проблем сімейного виховання [56, с. 101].

На підставі аналізу наукових джерел [57; 58; 35] ефективність соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ оцінюватиметься кількісно за п'ятьма критеріями наступним чином:

- якісні характеристики результатів діяльності проявляються повно, яскраво – *оптимальний рівень* – 10-8 балів;

- якості проявляються задовільно, але не завжди стійко, хоча переконливо – *допустимий рівень* – 7-5 балів.

- характеристики, якості проявляються незначно – *критичний рівень* – 4-3 бали.

- якості проявляються слабо або не проявляються взагалі: *недопустимий рівень* – 2-0 балів (див.табл.2.1.).

Таблиця 2.1.

Показники й рівні ефективності соціально-педагогічної роботи

Інтервали інтегративного показника (у балах)	Рівень ефективності
9-10	Оптимальний
6-8	Допустимий
4-5	Критичний
0-3	Недопустимий

Для встановлення рівня результативності соціально-педагогічної діяльності найчастіше застосовуються різноманітні *методи збору інформації та моніторингу*, зокрема:

1. пряме спостереження за практичною взаємодією соціального педагога з дитиною та її соціальним оточенням;

2. проведення індивідуальних і групових бесід із дитиною та значущими для неї особами;

3. вимірювання кількісних і якісних показників шляхом фіксації змін за допомогою спостереження, анкетування та тестування;
4. аналіз відповідної документації та інших інформаційних джерел.

Узагальнений показник життєстійкості дитини військовослужбовця ЗСУ визначається шляхом обчислення середнього значення за п'ятьма критеріями за формулою: $P = (K1 + K2 + K3 + K4 + K5) / 5$ [59, с. 53-56].

Отже, сформульовані критерії, показники та рівні оцінювання створюють цілісну систему для визначення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ. Це, своєю чергою, відкриває можливості для подальшого вдосконалення такої діяльності та сприяє формуванню позитивно орієнтованої життєвої активності зазначеної категорії дітей.

2.3. Експериментальне дослідження ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України в закладі загальної середньої освіти та аналіз його результатів.

Метою експериментальної частини нашої магістерського дослідження було з'ясування ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців Збройних Сил України в закладі освіти.

Експериментальне дослідження проводилось На базі Тернопільської загальноосвітньої школи № 23. Навчальний заклад має досвід роботи з дітьми військовослужбовців.

Під час експерименту було залучено 74 учні ТЗОШ № 23 (дітей військовослужбовців ЗСУ) – 13 учнів 5-го класу, 11 учнів 6-го класу, 12 учнів 7-го класу, 13 учнів 8-го класу, 13 учнів 9-го класу, 5 учнів 10-го класу та 7 учнів 11 класу. Також, їх батьки, класні керівники.

Експериментальне дослідження проходило в такі *три етапи*: констатувальний, формувальний, контрольний.

Мета констатувального етапу експерименту: визначити рівні життєстійкості (стійкості до переживання наслідків стресу, травмуючих подій) в учнів-дітей військовослужбовців ЗСУ.

Для проведення першого етапу, констатувального, було створено 2 групи респондентів: до однієї входили 49 учнів п'ятих - восьмих класів, до другої – 25 учнів дев'ятих - одинадцятих класів.

У процесі діагностичної роботи було застосовано комплекс методик збору емпіричних даних, зокрема:

- *аналіз навчальної документації учнів* (особові справи, журнали успішності), що дозволив оцінити рівень життєстійкості за критеріями К1, К3 та К4;
- *індивідуальні та групові бесіди* з учнями, їхніми батьками, соціальними педагогами, класними керівниками, командирами рот і майстрами виробничого навчання, спрямовані на визначення показників життєстійкості за критеріями К1, К2, К3, К4 і К5;
- *спостереження за дітьми військовослужбовців ЗСУ* в умовах навчальної та позанавчальної діяльності, що включало аналіз невербальних реакцій у процесі спілкування, тілесних проявів неусвідомлюваних емоційних станів (прихованих або витіснених переживань), а також інтерпретацію висловлювань дітей щодо особистісного ставлення до травматичних подій. У межах цього етапу вивчалися наявність і ступінь прояву ознак травматичного стресу та рівень життєстійкості за критеріями К1, К3 і К4 (див. додаток 3);
- *психодіагностичне тестування*, зокрема методика «Визначення рівня стресу у підлітків» (для оцінки життєстійкості за К1, К2 і К3) та тест життєстійкості С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва (для визначення показників за К2, К3 і К5), які дали змогу встановити здатність і готовність дитини активно та гнучко реагувати на стресові ситуації, а також рівень її вразливості до переживання стресу та репресивності (див. додаток);

- *анкетування з використанням опитувальників «Чи вмієш ти спілкуватися?» (для оцінки життєстійкості за K1, K4 і K5) та «Моя сім'я» (для визначення показників за K2, K3 і K5), спрямованих на з'ясування комунікативних можливостей респондентів, особливостей взаємодії в родині та характеру соціальних контактів у сім'ях військовослужбовців (див. додаток).*

Загалом було проведено 17 діагностичних зустрічей з учасниками освітнього процесу, які відбувалися щоденно після завершення уроків упродовж двох тижнів. Тривалість зустрічей варіювалася від 30 хвилин (під час анкетування та тестування) до 2 годин (у процесі бесід і спостережень).

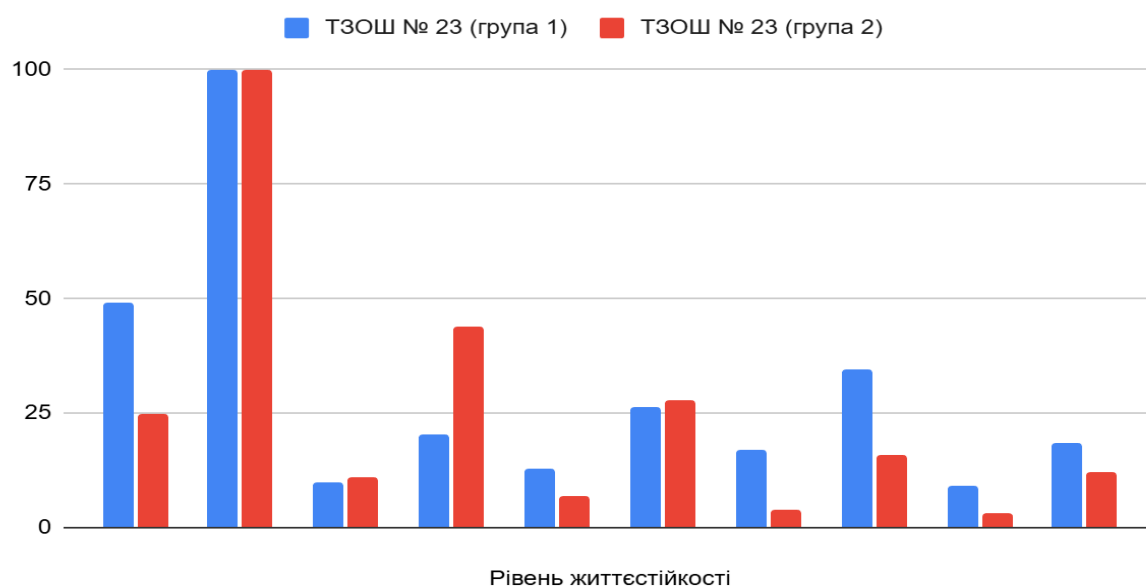
На основі аналізу результатів моніторингу рівнів життєстійкості учнів, що відображають їхню стійкість до наслідків стресу після травматичних подій, а також здатність долати труднощі та життєві перешкоди, було виокремлено чотири рівні: оптимальний, допустимий, критичний і недопустимий (див. табл. 2.2).

Згідно з отриманими в ході моніторингу даними, частка учнів з оптимальним рівнем життєстійкості становила відповідно 10 осіб (20,4%) та 11 осіб (44%). Допустимий рівень було зафіксовано у 13 учнів (26,5%) і 7 учнів (28%), критичний – у 17 осіб (34,7%) і 4 осіб (16%), а недопустимий рівень – у 9 учнів (18,3%) та 3 учнів (12%) відповідно.

Таблиця 2.2.

**Початкові показники життєстійкості учнів -
дітей військовослужбовців ЗСУ**
(у абсолютних числах і відсотках)

Бази експер.	Кількіс ть учнів		Рівень життєстійкості							
			Оптималь ний		Допустими й		Критичний		Недопусти мий	
	А бс .	Від с.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.
ТЗОШ № 23 (група 1)	49	100	10	20.4	13	26.5	17	34.7	9	18.3
ТЗОШ № 23 (група 2)	25	100	11	44	7	28	4	16	3	12



*Діаграма 2.1. Початкові показники життєстійкості учнів -
дітей військовослужбовців ЗСУ*

У процесі подальшої роботи на основі отриманих результатів констатувального етапу експерименту та діючого Річного плану роботи соціального педагога Тернопільської загальноосвітньої школи на 2025/26 н.р. (див. Додаток Г) ми розробили низку заходів соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ в умовах закладу освіти та апробували їх під час формувального етапу експерименту.

До формувального етапу експерименту було залучено 39 учнів ТЗОШ № 23 (група 1) з допустимим, критичним і недопустимим рівнями життєстійкості (експериментальна група). 14 учнів ТЗОШ № 23 (група 2) з такими ж рівнями розвитку життєстійкості утворили контрольну групу.

Мета формувального експерименту: шляхом використання Програми, підвищити рівень життєстійкості учнів-дітей військовослужбовців ЗСУ.

Завданням формувального експерименту є розвиток умінь встановлювати та підтримувати конструктивні взаємини з однолітками, батьками й іншими значущими особами; формування навичок саморегуляції поведінки; набуття досвіду ефективної командної взаємодії; а також виховання стійкого позитивного ставлення до власної особистості, оточення та життя загалом.

Розроблена програма була зорієнтована на реалізацію комплексу педагогічних умов, а саме:

- створення сприятливого середовища взаєморозуміння, довіри та доброзичливості, що забезпечує активну залученість підлітків до групової діяльності;
- стимулювання підлітків до усвідомлення та рефлексивного осмислення неефективних моделей поведінки в умовах кризових ситуацій;
- актуалізацію мотивації особистісного розвитку через усвідомлення власних емоційних переживань і чинників, що їх зумовлюють;

- формування адаптивних когнітивних, емоційних і поведінкових стратегій реагування в ситуаціях життєвих труднощів і криз [54, с.78-79].

Основу програми становлять два проблемно-орієнтовані тренінги, спрямовані на усвідомлення підлітками особливостей своєї поведінки і формування адаптивних стратегій, що сприяють збереженню позитивної самооцінки і дозволяють дитині ефективно долати критичні життєві ситуації. Робота з підлітками спрямовувалася на вирішення наступних завдань:

- 1) зняття у них психологічного дискомфорту, песимістичних установок, тривожності;
- 2) мотивація на звернення до себе, до свого внутрішнього «Я»;
- 3) розвиток прагнення до позитивного світобачення і світовідчуття;
- 4) формування толерантності до себе і до свого оточення;
- 5) розвиток механізму когнітивного оцінювання життєвих проблем;
- 6) програвання різних кризових ситуацій для вироблення стратегій конструктивної поведінки й вміння справлятися з негативними емоційними переживаннями [40, с. 132].

Заняття (усього 6; 3 – Тренінгу керованої поведінки підлітків (див. Додаток II) та 3 – Тренінгу «Простір моїх змін») проводились після закінчення уроків, раз на тиждень протягом 2-х місяців. Тривалість заняття – 1 год. Проводились не тільки тренінги, щотижня під час годин соціального педагога, практичного психолога, вони мали змогу обговорити прочитане з однолітками та працівниками психологічної служби. З першою групою проводилось спілкування з діючим військовослужбовцем.

Після завершення формувального етапу дослідження було розпочато *контрольний етап експериментальної роботи*. Його метою стало виявлення динаміки рівня життєстійкості учнів — дітей військовослужбовців — після впровадження та апробації Програми, а також формулювання висновків щодо ефективності соціально-педагогічної діяльності з цією категорією дітей у закладі загальної середньої освіти.

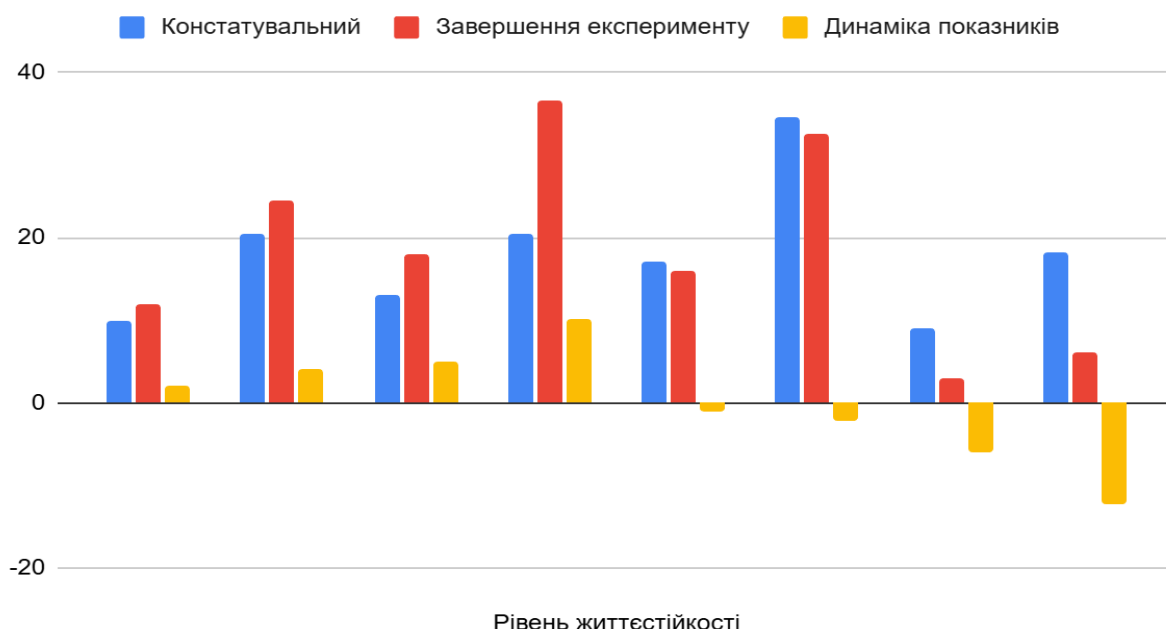
Для здійснення контрольного оцінювання застосовувалися ті самі діагностичні методики, що використовувалися на попередніх етапах дослідження (див. додаток). Діагностичні заняття проводилися після завершення навчальних занять. Їх тривалість коливалася від 30 хвилин (у разі анкетування та тестування) до 1 години (під час бесід і спостережень).

За результатами проведеної роботи (див. табл. 2.3) у групі учнів залишилося 3 особи (6,1%) з недопустимим рівнем життєстійкості, тоді як 6 учнів (21%) було віднесено до підгрупи з критичним рівнем. Допустимий рівень життєстійкості зафіксовано у 18 учнів (36,7%), з яких 2 особи (4,1%) продемонстрували позитивну динаміку та перейшли до підгрупи з оптимальним рівнем. У підсумку до підгрупи з оптимальним рівнем життєстійкості було зараховано 12 дітей військовослужбовців ЗСУ, що становить 24,5% від загальної кількості учасників дослідження.

Таблиця 2.3.

**Динаміка показників життєстійкості учнів -
дітей військовослужбовців ЗСУ у групі ТЗОШ № 23 (група 1)**
(у абсолютних числах і відсотках)

Етап експерименту	Рівень життєстійкості							
	Оптимальний		Допустимий		Критичний		Недопустимий	
	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.
<i>Констатувальний</i>	10	20.4	13	26.5	17	34.7	9	18.3
<i>Завершення експерименту</i>	12	24.5	18	36.7	16	32.6	3	6.1
<i>Динаміка показників</i>	+2	+4.1	+5	+10.2	-1	-2.1	-6	-12.2



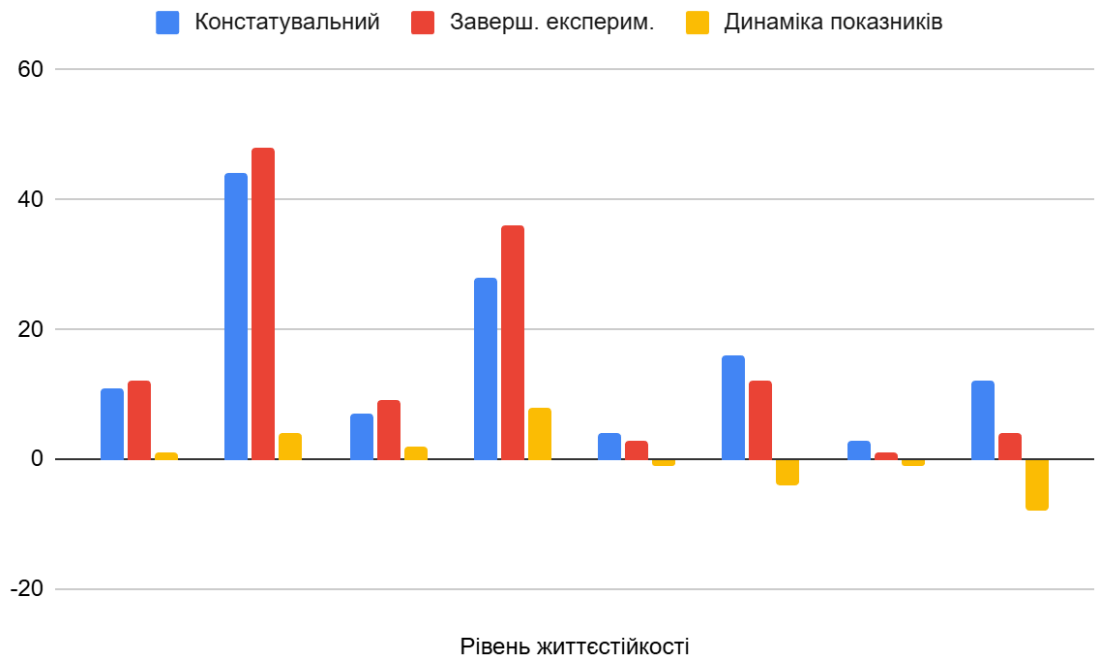
Діаграма 2.2. Динаміка показників життєстійкості учнів - дітей військовослужбовців ЗСУ у групі ТЗОШ № 23 (група 1)

Моніторинг рівнів життєстійкості учнів з контрольної групи показав, що змін у показниках майже не відбулося. Кількість учнів у групі ТЗОШ №23 (група 2) з оптимальним рівнем життєстійкості зросла на 1 до 12(%) осіб. Кількість учнів з допустимим рівнем життєстійкості зросла на 2 (%) осіб. Підгрупа учнів з критичним рівнем життєстійкості зменшилася на 1 (4%) особу, як і підгрупа з недопустимим рівнем (див. таблицю 2.4.).

Таблиця 2.4.

Динаміка показників життєстійкості учнів - дітей військовослужбовців ЗСУ у групі ТЗОШ № 23 (група 2)
(у абсолютних числах і відсотках)

Етап експерименту	Рівень життєстійкості							
	Оптимістичний		Допустимий		Критичний		Недопустимий	
	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.
<i>Констатувальний</i>	11	44	7	28	4	16	3	12
<i>Заверш. експерим.</i>	12	48	9	36	3	12	1	4
<i>Динаміка показників</i>	+1	+4	+2	+8	-1	-4	-1	-8



Діаграма 2.3. Динаміка показників життєстійкості учнів - дітей військовослужбовців ЗСУ у групі ТЗОШ № 23 (група 2)

Порівняно невиражена динаміка рівнів життєстійкості в групі учнів ТЗОШ № 23 (група 2) у зіставленні з результатами групи 1 зумовлена меншою кількістю цілеспрямованих соціально-педагогічних заходів, спрямованих на підтримку дітей військовослужбовців ЗСУ. У цьому закладі освіти робота з учнями зазначеної категорії здійснювалася переважно в межах Річного плану діяльності соціального педагога Тернопільської загальноосвітньої школи № 23 на 2025/26 навчальний рік, без упровадження спеціально розроблених програмних заходів.

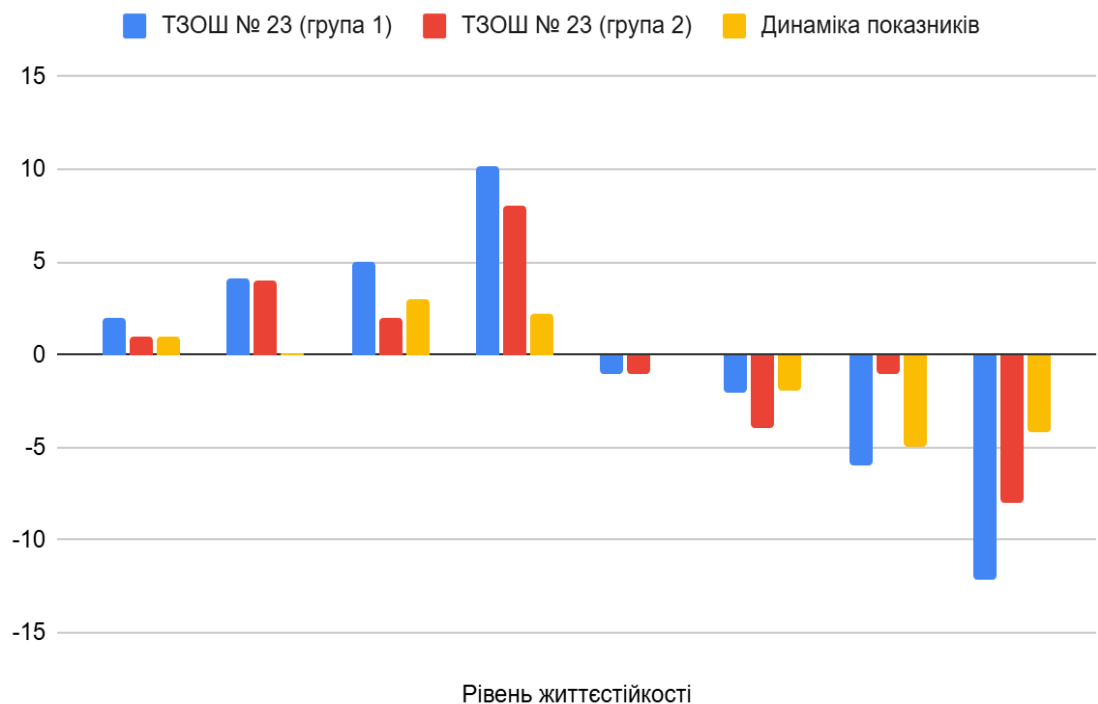
У таблиці 2.5 представлено порівняльний аналіз динаміки показників рівнів життєстійкості дітей військовослужбовців ЗСУ, які навчаються у Тернопільській загальноосвітній школі № 23, за підсумками експериментальної частини дослідження. Зіставлення отриманих результатів у двох групах дало підстави стверджувати, що програма соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ, розроблена в межах виконання магістерської роботи та апробована на базі ТЗОШ № 23, є ефективною, а отримані результати — достовірними.

Крім того, можна зафіксувати позитивні зміни, що відбулися в особистісному розвитку дітей після реалізації програми, які проявилися у зростанні рівня їхньої життєстійкості та покращенні соціально-психологічної адаптації.

Таблиця 2.5.

**Динаміка показників рівнів життєстійкості учнів-дітей
військовослужбовців ЗСУ на початку і в кінці експерименту
(у абсолютних числах і відсотках)**

Групи	Рівень життєстійкості							
	Оптимальний		Допустимий		Критичний		Недопустимий	
	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.	Абс.	Відс.
<i>ТЗОШ № 23 (група 1)</i>	+2	+4.1	+5	+10.2	-1	-2.1	-6	-12.2
<i>ТЗОШ № 23 (група 2)</i>	+1	+4	+2	+8	-1	-4	-1	-8
<i>Динаміка показників</i>	+1	+0.1	+3	+2.2	0	-1.9	-5	-4.2



*Діаграма 2.4. Динаміка показників рівнів життєстійкості учнів-дітей
військовослужбовців ЗСУ на початку і в кінці експерименту*

Результати діагностики, проведеної після формувального етапу експерименту, показали помітні позитивні зміни в учасниках експериментальної групи. У підлітків зміцнилась позитивна самооцінка, підвищився рівень емпатії, зросла мотивація досягнення та здатність до рефлексії. Сукупність цих якостей створює сприятливий психологічний фундамент для подолання стресових ситуацій і вибору конструктивних моделей поведінки.

Аналіз результатів групової діяльності засвідчив наявність позитивних зрушень у особистісному розвитку підлітків. Уже на початкових етапах занять учасники проявляли підвищену комунікативну активність, ініціативність і виваженість у поведінці. Водночас спостерігалось формування більш толерантного ставлення до різних життєвих обставин, що відобразилося як у зменшенні інтенсивності негативних емоційних переживань, так і в трансформації поведінкових реакцій у складних і кризових ситуаціях.

Зросла частота застосування конструктивних стратегій подолання труднощів, зокрема активного вирішення проблем, звернення по соціальну підтримку, цілеспрямованого пошуку шляхів розв'язання складних ситуацій, когнітивного переосмислення подій та емоційно-вольової саморегуляції. Водночас суттєво зменшилися показники використання деструктивних стратегій, таких як конфронтація, уникання реальності, соціальна ізоляція, заперечення наявності проблеми та переживання почуття провини. Це дає підстави стверджувати, що участь у програмі сприяла зниженню агресивних реакцій підлітків у кризових ситуаціях і формуванню орієнтації на активне та відповідальне подолання труднощів із використанням ефективних копінг-стратегій, зокрема пошуку підтримки, позитивної переоцінки ситуації та прийняття особистої відповідальності.

Участь підлітків у тренінгових заняттях також сприяла усвідомленню ними непродуктивних і деструктивних форм власної поведінки в кризових обставинах, а також розумінню їхньої захисної функції, яка водночас перешкоджає реальному розв'язанню проблем. Разом із тим учасники

оволоділи новими моделями поведінки, що забезпечують збереження позитивної самооцінки та дають змогу конструктивно реагувати на складні життєві ситуації.

Проведена експериментальна робота стала важливим практичним доповненням і наочною ілюстрацією теоретичних положень дослідження. Результати апробації Програми соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ в умовах закладу освіти підтвердили її ефективність. Поставлену мету дослідження досягнуто, визначені завдання виконано в повному обсязі.

На підставі отриманих результатів наукового пошуку можна визначити основні напрями оптимізації змісту соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ, а саме: комплексне вивчення проблем, з якими стикаються діти цієї категорії, їхніх причин, форм прояву та наслідків; нормативно-правове врегулювання статусу й забезпечення прав дітей військовослужбовців ЗСУ; аналіз та впровадження кращих зразків зарубіжного досвіду соціально-педагогічної й соціальної роботи з означеною категорією дітей у вітчизняну практику; поширення та реалізація розробленої Програми в закладах загальної середньої освіти різних типів; використання інноваційних підходів у здійсненні індивідуальної соціально-педагогічної роботи та активних методів у межах групових форм діяльності; налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії органів місцевого самоврядування, соціальних служб, закладів освіти, громадських і релігійних організацій у роботі з дітьми військовослужбовців ЗСУ.

Таким чином, розвиток здатності дітей військовослужбовців ЗСУ до конструктивного подолання кризових ситуацій забезпечується детально розробленим та чітко реалізованим змістом соціально-педагогічної роботи із зазначеною категорією осіб. Практичні результати проведеного дослідження дають змогу оптимізувати процес формування життєстійкості у дітей військовослужбовців, налагодити їх позитивно спрямовану життєдіяльність.

Висновки до другого розділу.

У другому розділі представлено результати дослідно-експериментальної перевірки ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ в умовах закладу загальної середньої освіти. Визначено основні форми, методи, напрями, Завдання та принципи діяльності соціального педагога, що забезпечують комплексну підтримку цієї категорії дітей.

Обґрунтовано критерії, показники та рівні ефективності соціально-педагогічної роботи, серед яких ключовим показником визначено рівень життєстійкості дітей військовослужбовців. Запропонована система критеріїв дала змогу комплексно оцінити динаміку особистісного розвитку, рівень наданої підтримки, соціальну активність дітей.

Експериментальне дослідження, проведене на базі Тернопільської загальноосвітньої школи № 23, включало констатувальний, формувальний та контрольний етапи. На початковому етапі було виявлено значну частку учнів із критичним і недопустимим рівнями життєстійкості, що підтвердило необхідність цілеспрямованого соціально-педагогічного втручання.

В ході формувального етапу розроблено та впроваджено програму соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ, спрямовану на підвищення їх життєстійкості учнів, зростання кількості дітей з оптимальним і допустимим рівнями та зменшення частки критичних і недопустимих показників

Отже, результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність запропонованих форм і методів соціально-педагогічної діяльності та доцільність їх використання в практиці роботи соціального педагога закладу освіти.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і стали основою для таких висновків:

Повномасштабне вторгнення росії в Україну значно ускладнює ситуацію для багатьох категорій осіб, зокрема для дітей військовослужбовців ЗСУ. Ці діти не мають достатнього життєвого досвіду та педагогічних і психологічних ресурсів, щоб самостійно подолати складні життєві обставини (СЖО). Часто проблеми в поведінці підлітків є наслідком стресу і нездатності справитися з ситуацією. Невдачі, зумовлені відсутністю досвіду подолання кризових ситуацій, можуть призводити до розчарувань, формування низької самооцінки, агресивності, соціальної дезадаптації та розвитку інших форм деструктивної поведінки. Невміння підлітків ефективно долати кризові ситуації підкреслює необхідність розробки та впровадження спеціальних програм соціально-педагогічної підтримки.

Соціальний педагог, працюючи в закладі освіти, орієнтується на міжнародні правові акти, ратифіковані Верховною Радою України (Загальна декларація прав людини, Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини) та національні нормативно-правові документи (Конституція України, Сімейний та Бюджетний кодекси, закони України, укази Президента України, Національні доктрини і програми в галузі освіти, Державні стандарти освіти, Концепція Нової української школи, листи Міністерства освіти і науки України та ін.), що гарантують соціальний захист і соціальне забезпечення дітей військовослужбовців ЗСУ. Однак у майбутньому необхідно забезпечити дієвість цих законодавчих засад для удосконалення соціально-педагогічної роботи з цією категорією дітей. Важливо також впроваджувати кращі міжнародні практики соціальної і соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців для підвищення ефективності цієї діяльності в Україні.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити поняття «соціально-педагогічна робота з дітьми військовослужбовців ЗСУ» як систематичну

діяльність фахівця, спрямовану на допомогу дітям у подоланні тривоги, комплексів, невпевненості в собі, перешкод на шляху самореалізації в навчанні, комунікації, творчості та інших сферах життя. Метою такої роботи є створення сприятливих умов і безпечного середовища для розвитку особистості дитини, забезпечення її права на освіту, допомога в подоланні складних обставин та адаптації до нового соціального середовища. Основні принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців ЗСУ включають соціальну відповідальність, розвиток ціннісно-сміслової самодіяльності та суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Робота соціального педагога ґрунтується на гуманістичному та компетентнісному підходах, а основною технологією є соціально-педагогічний супровід.

Розвиток здатності дітей військовослужбовців ЗСУ конструктивно долати кризові ситуації забезпечується чітко розробленими методами соціально-педагогічної роботи. Для оцінки ефективності цієї роботи використовуються критерії, такі як особистісне зростання дитини, рівень індивідуальної допомоги, залучення до позанавчальної діяльності, рівень морального виховання, ставлення до соціальних цінностей і взаємодія з родиною. Показником ефективності є рівень життєстійкості дитини, який вимірюється через чотири рівні: оптимальний, допустимий, критичний і недопустимий.

Експериментальне дослідження значно підсилює теоретичну частину роботи. Програма соціально-педагогічної роботи з дітьми військовослужбовців, апробована в умовах закладу освіти, виявила свою дієвість, значно підвищивши рівень життєстійкості дітей, що проявилось у покращенні їх самооцінки, емпатії, активності, толерантності та зниженні негативних емоційних переживань.

Основними шляхами оптимізації соціально-педагогічної роботи є: комплексне вивчення проблем дітей військовослужбовців, юридичне закріплення правових категорій і статусів цих дітей, вивчення міжнародного досвіду роботи з цією категорією осіб і імплементація кращих зразків,

застосування інноваційних підходів у роботі соціальних педагогів, а також активізація співпраці між місцевими органами влади, соціальними службами та освітніми закладами.

Мету нашого дослідження досягнуто, поставлені завдання виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зверева І. Д., Коваль Л. Г., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Київ : Вид-во ІЗМН, 2010. 390 с.
2. Забезпечення фасилітуючого шкільного простору як засобу адаптації та реабілітації дітей з сімей вимушено переміщених осіб : Методичні рекомендації для психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників / Ю. А. Ларіна, І. Ю. Никонова. – Київ, 2015. – 88 с.
3. Діти та війна: навчання технік зіллення: Навчальне видання / Патрік Сміт, Етл Дирегров, Уільям Юле та ін. – Львів: Вид-во Інституту психічного здоров'я Українського католицького університету, 2014. – 98 с.;
4. Грицик Л.А. Соціально-психологічний супровід дітей учасників АТО в умовах загальноосвітнього закладу. Методичний посібник/ Л.А. Грицик.- Вінниця: ММК, 2016. 46 с. 12
5. Петрочко, Ж. В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей [Електронний ресурс] / Ж. В. Петрочко // Психологічна наука і освіта. – 2019. – Режим доступу: <https://www.psyh.kiev.ua>.
6. Жук, В. О., Макар, Л. М. Соціально-педагогічна робота з профілактики правопорушень серед підлітків [Електронний ресурс] / В. О. Жук, Л. М. Макар // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2021. – Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua>.
7. Кабусь, Н. Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти з практикумом: навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс] / Н. Д. Кабусь. – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. – Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua>.
8. Суліцький, В. В. Соціально-педагогічна діяльність з різними категоріями дітей та молоді: навч. прог. [Електронний ресурс] / В. В.

Суліцький. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua>.

9. Мисько, В. Соціально-правовий захист дітей як основа педагогічної діяльності [Електронний ресурс] / В. Мисько // Педагогічний альманах. – 2021. – № 48. С. 75–80. Режим доступу: <https://pedagogy.dspu.in.ua>.

10. Ластовицька М. М., Сенчук В. І., Олексюк Н. С. Соціальний захист дітей військовослужбовців Збройних Сил України. / «*Modern research in world science*». Збірник Матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, Україна. 2022. Рр. 938–941. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-29-31-10-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>.

11. Олексюк Н.С. Особливості соціального формування дитини у різні вікові періоди її розвитку. *Людинознавчі студії. Педагогіка. Вип. 29 (1)*. 2014. С. 125–134. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2014_29\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2014_29(1)_15).

12. Петрочко Ж. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. ... д-ра пед. наук, спец.: 13.00.05 - соціальна педагогіка. К. : Ін-т проблем виховання, 2011. 44 с.

13. Ластовицька М. М. Діти учасників бойових дій як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Magisterium: збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за матеріалами студентського науково-практичного круглого столу (Тернопіль, 05.12.2022 р.)* / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: Видавництво ВЕКТОР, 2022. 202 с.

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text>

16. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

17. Постанова КМУ «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text>

18. Постанова КМУ «Порядок направлення дітей до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку за кошти державного бюджету України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/229886367>

19. Закон України «Про Збройні Сили України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

20. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

21. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

22. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

23. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

24. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T012558>

25. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

26. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

27. Олексюк Н. С. Соціально-виховне середовище сім'ї військовослужбовця Збройних Сил як умова попередження і подолання соціальної дезадаптації дитини. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XVI. Серія: соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. С. 340–347.

28. Соціальна педагогіка: Підручник. 5-те видання виправлене та доповнене. / За редакцією проф. А.Й.Капської. К: Центр учбової літератури, 2011. 488с.

29. Лист Міністерства освіти і науки України від 11.03.2014 № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу». URL: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-135.doc.

30. Лист Міністерства освіти і науки України від 02.04.2014 № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-186729-14#Text>

31. Лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2022 № 1/8794-22 «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/08/03/lyst-mon-vid-02-08-2022-1-8794-22-shchodo-diial-nosti-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-v-2022-2023-navchal-nomu-rotsi/>

32. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.08.2022 №1/9105-22 «Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 н.р.». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/08/11/lyst-mon-vid-10-08-2022-1-9105-22-shchodo-orhanizatsii-vykhovnoho-protsesu-v-zakladakh-osvity-u-2022-2023-n-r/>

33. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н.В. Пророк, С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко та ін., за ред. Н. В. Пророк. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2015. 84 с.

34. Овсяннікова Я. О. Психологічна допомога дітям, які пережили психічну травму внаслідок надзвичайної ситуації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2142/>

35. Левченко К. Б. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. К. : Агентство «Україна». 2015. 174 с.

36. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навч.-метод. посіб. / Заг. ред.: К. Б. Левченко, В. Г. Панок, І. М. Трубавіна. К. : Агентство «Україна», 2015. 176 с.

37. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: У 2-х част. Ч. II. Ознаки вразливості та специфіка підтримки сім'ї та дитини / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, В. С. Петрович, Т. П. Цюман та ін. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 348 с. URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689573.pdf>.

38. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навчально-методичний посіб. / кол. авторів за заг. ред. Богданов С. О., Панок В. Г. Київ : НАУКМА, ГЛПФ Медіа, 2017. 208 с.

39. Мельник Ю., Шаргородська С. Соціальний педагог та його професійна діяльність: *науково-виробн. видання «Соціальний педагог»* / Упоряд. Т. Шаповал, Т. Гончаренко. К.: Шкільний світ, 2006. С. 5–44.

40. Редько І. С. Психологічні особливості поведінки дітей, які пережили психотравмуючу подію / *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : матеріали міжвідом. наук.- практ. конф. у 2 ч.* Ч. 2. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2016. С. 130–133.

41. Ластовицька М. М., Сенчук В. І., Олексюк Н. С. Соціальний захист дітей військовослужбовців Збройних Сил України. Modern research in world science : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 2022. С. 938–941. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovopraktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-29-31-10-2022-lvivukrayina-arhiv/> (дата доступу: 05.02.2024).

42. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України : монографія. Київ : Слово, 2011. С. 150–158.

43. Лях Т. Л., Лехолетова М. М., Спіріна Т. П., Петрович В. С. Соціально-педагогічна робота з батьками для підтримки ними дітей у воєнний період. Ввічливість. Humanitas. 2022. №2. С. 24–30

44. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. С. 98.

45. Мельник Ю., Шаргородська С. Соціальний педагог та його професійна діяльність: науково-виробн. видання «Соціальний педагог» / Упоряд. Т. Шаповал, Т. Гончаренко. К.: Шкільний світ, 2006. С. 5–44.

46. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктній та постконфліктний період : [метод.ред.] / авт. кол.: Н. В. Лунченко, В. Г. Панок, Т. П. Рєпнова та ін. ; [заг. ред.: В. Г. Панок, Н. В. Лунченко]. К. : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

47. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / автори-упор. В. Г. Панок, З. О. Гаркавенко, О. Г. Карагодіна, А. С. Шапошнікова. [2-е вид., стереотип.]. К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

48. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України). / упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. К.: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 497 с.

49. Методика роботи працівників пробації з неповнолітніми : Навч. посіб. / А. М. Григоренко, О. А. Дука ; за заг. ред. Г. Стідз, А. Григоренко, Т. Журавель. К., 2016. 297 с.

50. Шляхи подолання дитячої психотравми в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / Музиченко І. В., Ткачук І. І. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 88 с.

51. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н.П. Наволокова. Х. : Основа, 2009. 176 с.

52. Діяльність психологічної служби системи освіти у наданні допомоги постраждалим від збройного конфлікту на Сході України / авт. кол. за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 29с.

53. Булавенко С. Д. Шляхи формування соціально-адаптованої особистості в загальноосвітній школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів : Вид-во ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. Вип. 96. С. 28–30.

54. З досвіду проведення корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою : посіб. / авт. кол. ; упор. Ю. А. Луценко. К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 129 с.

55. Левченко К. Б. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. К. : Агентство «Україна». 2015. 174 с.

56. Психологічні підходи до корекційної роботи із дітьми учасників бойових дій // *Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: колективна монографія* / за заг. ред. М. І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк. 2016. С. 96–131.

57. Безкоровайна О. Роль активних форм соціально-ціннісної діяльності у вихованні особистості сучасного підлітка. *Рідна школа*. 2005. №12. С.38–44.

58. Грицик Л.А. Соціально-психологічний супровід дітей учасників АТО в умовах загальноосвітнього закладу. Методичний посібник. Вінниця: ММК, 2016. 46 с. URL: <https://dorobok.edu.vn.ua/uploaded/sch30/%20сайт.pdf>

59. Мельник Л., Сергєєва К., Журавель Т. Подолання агресивної поведінки : *тренінгова програма для дітей (проект)*. К., 2018. 172 с.

60. Положення про психологічну службу у системі освіти України. URL: file:///D:/Мої%20документи/Downloads/Наказ_МОН_509_22052018.pdf

61. Лист Міністерства освіти і науки України від 11.03.2014 № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу». URL: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-135.doc.

62. Лист Міністерства освіти і науки України від 02.04.2014 № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-186729-14#Text>

ДОДАТКИ

Додаток А

Положення про психологічну службу у системі освіти України [60] (витяг)

I. Загальні положення

2. У системі освіти діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам. Соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги.

3. Метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

II. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби

16. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює: соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах; просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо; вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

17. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у: роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів, семінарів і засідань методичних об'єднань; плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі; наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів.

18. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти, сприяє: взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам); захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо; формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству.

III. Основні завдання, принципи та функції психологічної служби

1. Завдання психологічної служби: збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями; сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

2. Принципами діяльності психологічної служби є: науковість, цілісність і наступність, професійна компетентність та відповідальність; індивідуальний підхід; доступність

соціально-педагогічних та психологічних послуг (допомоги); міждисциплінарність, комплексність і системність у здійсненні професійної діяльності; добровільність; людиноцентризм та партнерство; конфіденційність; дотримання норм професійної етики.

3. Функції психологічної служби: діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку; організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу; корекційно-розвиткова – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності; консультативна – допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу; просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів; соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти.

4. Напрями діяльності працівників психологічної служби: діагностика – виявлення причин труднощів у навчанні, інтелектуальному розвитку, соціально-психологічній адаптації; вивчення та визначення індивідуальних особливостей динаміки розвитку особистості, потенційних можливостей в освітньому процесі, професійному самовизначенні; профілактика – своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі; корекція – усунення виявлених труднощів соціально-психічного розвитку здобувачів освіти, зниження ризиків проблем адаптації до освітнього середовища, схильності до залежностей та правопорушень, різних форм девіантної поведінки; навчальна діяльність – форма активного співробітництва, направлена на удосконалення, розвиток, формування особистості; консультування – багатофункціональний вид індивідуальної та групової роботи, спрямований на вирішення запитів, з якими звертаються учасники освітнього процесу; зв'язки з громадськістю – діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління; просвіта – формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу.

Додаток Б

Лист Міністерства освіти і науки України
від 11.03.2014 № 1/9-135

«Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу» [61]

Внаслідок складної соціально-політичної ситуації в країні розповсюдилися серед школярів та інших учасників навчально-виховного процесу такі психологічні проблеми, як

гострі емоційні розлади, реактивні стани, переживання втрати близьких, дезорієнтація та панічні напади.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне посилити роботу та внести корективи у плани роботи всіх працівників психологічної служби і консультантів психолого-медико-педагогічних консультацій, зокрема:

- на базі навчальних закладів усіх типів і форм власності організувати проведення індивідуальної і групової психологічної допомоги учням, педагогічним працівникам та батькам, які її потребують, і поінформувати про це громадськість;
- спільно із зацікавленими установами та організаціями скоординувати співпрацю щодо надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу, які знаходяться в сільській і гірській місцевості та навчальним закладам, де відсутні посади практичних психологів та соціальних педагогів;
- обласним, районним, міським центрам психологічної служби і психолого-медико-педагогічним консультаціям організувати для тих, хто безпосередньо працює з постраждалими, психологічну і професійну супервізію, провести навчальні семінари, забезпечити методичними матеріалами та дотримуватись Етичного кодексу психолога;
- залучати до цієї роботи представників громадських організацій, зокрема Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-України» (телефон Національної дитячої «гарячої лінії» 0 800 500 225).

Для отримання інформації щодо налагодження роботи із означеного питання та одержання методичної допомоги радимо звертатися на сайт Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи psyua.com.ua або за тел.: 252-70-11.

Заступник Міністра керівник апарату

О. С. Дніпров

Додаток В

Лист Міністерства освіти і науки України
від 02.04.2014 № 1/9-186

«Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України» [62]

Відповідно до Указу виконуючого обов'язки Президента України О. Турчинова від 24.03.2014 № 339 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України про передислокацію військових частин Збройних Сил України з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя в інші регіони України.

Просимо сприяти батькам учнів (вихованців) у вирішенні питань, пов'язаних із зарахуванням дітей військовослужбовців до закладів освіти та (у разі необхідності) забезпечити їх взаємодію з відповідними установами та закладами освіти за постійним або тимчасовим місцем проживання.

Нормативними документами визначено порядок прийому учнів до навчальних закладів. Проте, зважаючи на обставини, що склалися в окремих регіонах країни, просимо керівників навчальних закладів:

- забезпечити прийом цих дітей до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів за місцем проживання або тимчасового перебування;

- здійснювати прийом дітей до дошкільних навчальних закладів без попередньої електронної реєстрації; для прийому дітей до дошкільного навчального закладу (групи) компенсуючого типу додатково забезпечувати подання висновку психолого-медико-педагогічної консультації, територіального лікувально-профілактичного закладу чи тубдиспансеру, направлення місцевого органу управління освітою;

- зарахування учня (вихованця) до загальноосвітнього навчального закладу, до певної групи, класу здійснювати за заявою батьків; у разі необхідності – після проведення співбесід з вихователями, вчителями або проведення індивідуального психолого-медико-педагогічного обстеження для визначення рівня навчальних досягнень учня (вихованця);

- у разі відсутності свідоцтва про народження дитини сприяти батькам у його подальшому поновленні у встановленому законодавством порядку;

- у разі відсутності особової справи учня, документів про рівень його навчальних досягнень, медичної картки після зарахування учня (вихованця) направляти письмовий запит до місця його попереднього навчання з проханням про їх надання.

Заступник Міністра

П. Б. Полянський

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖЕНО

Директор Тернопільської
загальноосвітньої школи

I - III ступенів №23

Козбур Р.А.

«___» _____ 2025р.

**Річний план
роботи соціального педагога
Тернопільської загальноосвітньої школи
I-III ступенів № 23
Невмиваки Микити Олександровича
на 2025-2026 н. р.**

1. Діагностична робота

№	Напрямки діяльності з учасниками освітнього процесу закладу освіти	Термін проведення	Цільова група/аудиторія
1	Дослідження особливостей адаптації до школи. Спостереження за поведінкою дітей на уроці, під час виступів, на перервах.	Вересень – листопад	Учні 1 класу
2	Дослідження особливостей адаптації до навчання учнів 5 класу	Листопад	Учні 5 класу
3	Дослідження особливостей адаптації до навчання учнів 10 класу	Листопад	Учні 10 класу
4	Діагностика, тривожності, страхів	Протягом року	Учні 1-11 класів
5	Діагностика емоційного реагування на психотравмуючі події	Протягом року	Учні, батьки, вчителі
6	Діагностика обдарованості, творчих здібностей та інтелекту дітей	Протягом року	Учні 1 – 11 класів

7	Діагностика адаптації учнів середньої ланки школи до умов навчання (Анкета «Адаптація п'ятикласника» Бойбіна І.В., Гончарова С.В., тест В.Г. Щур «Драбинка»).	Протягом року	Учні 5 класів
8	Діагностика індивідуальних особливостей учнів (типу характеру, темпераменту, акцентуацій)	Січень	Учні 6–11 класу
9	Діагностична робота в педагогічному колективі	Протягом року	Педагоги
10	Анкетування учнів, батьків, педагогів з питань ставлення до проблем шкільного і суспільного життя. Діагностика і анкетування учнів школи, спрямована на виявлення ставлення учнів до проявів суїцидальної поведінки і визначення основних факторів і впливів, які можуть провокувати суїцидальну поведінку.	Протягом року	Учні, батьки, педагоги Учні
11	Вивчення професійних нахилів старшокласників	Січень Лютий	Учні 9-10-х класів
12	Обстеження учнів 4 класу з метою визначення їхньої готовності до переходу у середню ланку	Березень Квітень	Учні 4 класу
13	Діагностика адаптації здобувачів освіти під час дистанційного навчання	Протягом року	Учні 1-10 класів
14	Вивчення міжособистісних стосунків у колективі та соціально психологічного клімату в класі (за методикою «Соціометрія»)	Протягом року	Учні 5-10 класів
15	Психодіагностичні дослідження на запити адміністрації, учителів, батьків (методики підбираються відповідно до запиту)	на запит адміністрації	учні 1-9 класів

2. Консультативна робота

1	Надання рекомендацій вчителям, батькам, адміністрації щодо успішної адаптації першокласників та п'ятикласників до школи.	Вересень, Жовтень	Вчителі, батьки, адміністрація
2	Надання рекомендацій вчителям, адміністрації з проблем формування класних колективів, оптимізації взаємин у колективі, навчання у воєнний період, навчання дітей з територій бойових дій	Жовтень	Вчителі, адміністрація
3	Консультування вчителів з професійних проблем і проблем впливу психотравмуючих подій на емоційну сферу і ефективність роботи; проблем адаптації учнів до нових умов навчання та виховання; проведення уроків в воєнний період; мотивація навчання; вихід з конфліктних ситуацій; синдром емоційного вигорання; складних життєвих ситуацій; з проблем булінгу і мобінгу	Протягом року	Вчителі,
4	Групове психологічне консультування учнів з проблем: адаптації до нових умов навчання та виховання; дітей з статусом ВПО; дітей, батьки яких є військовими ЗСУ; дітей ВПО, які мають психологічну травму, або зазнали насильства; дітей, які втратили батьків внаслідок воєнних дій; переходу в старшу школу; профконсультування; особливості шкільні, самооціночні проблеми учнів	Протягом року	Учні

	підліткового віку; взаємини в системі «батьки-діти»; взаємини в системі «педагоги-діти»; мотивація навчання, ціннісні орієнтації; обдарованості; складної життєвої ситуації; проблем булінгу в учнівському середовищі; безпеки спілкування в віртуальному середовищі.		
5	Консультування батьків з питань виховання та навчання дітей: труднощі адаптаційного періоду; готовності дитини до навчання в нових умовах; допомога у навчанні під час війни; консультування батьків дітей з статусом ВПО; проблеми в навчанні; труднощі взаємостосунків з дітьми; жорстокості та насильства в сімейному та дитячому середовищі; професійний вибір; схильності, здібності дітей; складних життєвих ситуацій; дитячої залежності; небезпечних челенджів; безпечного спілкування в віртуальному середовищі.	Протягом року	Батьки

3. Корекційно – відновлювальна та розвивальна робота.

1	Розвивальні заняття, спрямовані на формування навичок асертивної поведінки	Протягом року	Учні 7 – 10 класу
2	Індивідуальні та групові корекційні заняття з першокласниками, які мають ознаки дезадаптації «Розпочинаємо навчання з радістю»	Жовтень	Учні 1 класу
3	Адаптаційні і корекційні заняття з п'ятикласниками	Листопад	Учні 5 класу
4	Розвивальні заняття з молодшими школярами, спрямовані на розвиток пізнавальної сфери	Листопад - лютий	Учні 1 – 4 класів
5	Профорієнтаційні заняття:	Січень	Учні 7- 10 класів
6	«Безпечний простір» - корекційні заняття спрямовані на створення безпечного середовища і формування життєстійкості	Протягом року	Учні 1 – 10 класів
7	Корекційна програма «Діти і війна»-напрацювання дітьми механізмів стресостійкості	Протягом року	Учні 1 – 10 класів
8	Корекційні заняття спрямовані на профілактику конфліктності, булінгу, агресивності	Протягом року	Учні 5 – 10 класів
9	Проведення індивідуальних корекційних занять з учнями, які мають проблеми в навчанні та поведінці.	Протягом року	Учні

4. Профілактична робота.

1	Профілактика шкідливих звичок та формування навичок здорового способу життя	Жовтень - Грудень	Учні 1 – 11 класів
2	Профілактика тенденцій щодо запобігання проявам булінгу і суїцидальним тенденціям серед учнів	Вересень Травень	Учні 1 – 11 класів
3	Профілактика конфліктних ситуацій «учень-учень», «учень-батьки», «учень-вчитель», «вчитель-батьки»	Протягом року	Учні 1 – 11 класів
4	Акція «16 днів проти насильства»	25.11. – 10.12.	Учні 7– 11 класів

5	Тематичні заходи «СНІД! Не залишимося байдужими!»	28.11. – 02.12.	Учні 1 – 11 класів
6	Просвітницько-профілактичні заходи з питань протидії торгівлі людьми	Протягом року	Учні 1 – 11 класів
7	Години спілкування, профілактичні заняття та виховні заходи на життєво-важливі теми	Протягом року	Учні 1 – 11 класів
8	Релаксаційні заняття	Протягом року	Учні 1 – 11 класів Педколектив

5. Зв'язки з громадськістю.

1	Співпраця з педагогами та психологами навчальних закладів		
2	Відвідування учнів вдома.	Протягом року (За потребою)	
3	Відвідування батьків за місцем роботи	Протягом року (за потребою)	
4	Взаємодія з органами виконавчої влади та громадським самоврядуванням	Протягом року	
5	Взаємодія з недержавними громадськими організаціями.	Протягом року	
6	Співпраця з представниками психологічної служби	Протягом року	
7	Організація безкоштовного харчування учнів пільгових категорій (згідно діючого законодавства)	Протягом року	Учні пільгових категорій
8	Відвідування вдома учнів, які знаходяться на обліку внутрішньошкільному, ССД, КМСД та ін.	Протягом року, за запитом	Учні «групи ризику»

6. Організаційно-методична робота.

1.	Складання плану роботи
2.	Складання звітів про виконану роботу: за семестр, за рік
3.	Підготовка до проведення розвивальних та корекційних занять, до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів, районних психологічних семінарів
4.	Консультації у навчально-методичних та наукових центрах (зкладах)
5.	Участь у навчально-методичних семінарах (нарадах) психологів
6.	Оформлення документації психологічної служби
7.	Створення бази кабінету соціального педагога
8.	Робота у бібліотеці, самоосвіта
9.	Розробка рекомендацій для батьків, вчителів
10.	Підготовка психодіагностичного інструментарію
11.	Виготовлення наочності
12.	Вивчення нових досліджень в галузі соціальної педагогіки та психології
13.	Оволодіння новими діагностичними методиками та техніками проведення тренінгів

Діагностичні методики

Ознаки травматичного стресу

(ознаки, на які необхідно звернути увагу соціальному педагогу, який спостерігає за дітьми військовослужбовців ЗСУ під час навчального процесу та в позаурочний час)

Прояви травматичного стресу в дітей та підлітків

Зазвичай дитина реагує на стрес доволі гостро, через що і виникають емоційні та поведінкові проблеми. Ознаками того, що вона переживає стресовий стан, є такі розлади:

- *фізичні* – порушення сну (від безсоння до постійної сонливості), порушення апетиту (від відмови від їжі до постійного відчуття голоду), постійні скарги на головний біль, біль у ділянці серця, нудота; періодичні травми, надмірна незграбність, нервові тики (сіпання повік, часте ковтання, смикання, куйовдження волосся тощо), поява шкідливих звичок, нетримання сечі, нечітка дикція або заїкання, швидка втомлюваність;

- *емоційні* – надмірна стурбованість своїм здоров'ям, невмотивовані спалахи гніву, подразливість, небажання спілкуватися з друзями (замкненість, відчуженість від оточення), схильність до перфекціонізму (педантизм, максималізм під час виконання домашніх обов'язків, навчальних завдань, доручень, потреба в постійному схваленні), зниження самооцінки;

- *когнітивні* – байдужість, відсутність інтересу до усього, труднощі з концентруванням уваги (нездатність зосереджуватися на конкретному предметі), зниження рівня успішності навчальної діяльності;

- *поведінкові* – повернення до поведінкових форм більш раннього віку, жорстоке поводження з тваринами та/або людьми, крадіжки, утечі з дому, вандалізм, постійна і безпричинна брехня, уживання психоактивних речовин, значне підвищення рухової активності, метушливість або, навпаки, завмирання в часі та просторі.

Деструктивні прояви в поведінці дітей

Травмовані учні можуть проявляти в класі дратівливість і агресивну поведінку. Вчителям буває особливо важко з такими дітьми. Однак така поведінка є нормальною посттравматичною стресовою реакцією. Вона може бути також реакцією на специфічні нагадування про втрату. Наприклад, учень, який втратив близького друга, може проявляти занепокоєння, коли інші учні говорять про особисті стосунки. Деякі діти молодшого віку бувають агресивнішими в іграх. Важливо пам'ятати, що багато з них пережили травму, що набагато переважає за своїм рівнем їхню здатність зрозуміти і впоратися з пережитим. Діти можуть почати відтворювати агресію у своїй творчості. Часто це засмучує дорослих. Втім, це нормальна реакція для дітей, які тим самим повідомляють про свою поінформованість про події навколо них. Якщо гра не є по-справжньому агресивною, варто спокійно ставитися до таких проявів. Поговоріть з дітьми про їхню творчість, про ті емоції, які ви побачили. Цікавтеся самопочуттям дітей. Один із способів контролювати агресивну, деструктивну поведінку – усвідомлювати її причини. Водночас ви можете спробувати допомогти своїм учням зрозуміти, чому вони проявляють агресію в певній ситуації. Можна запропонувати такому учневі зустрітися після уроків, щоб наодинці поговорити про те, що його турбує і викликає злість. Поясніть дитині, що з ним відбувається, і розкажіть про способи контролю за своєю поведінкою. Якщо ж агресивна поведінка не зникає, такому учневі може знадобитися спеціалізована допомога.

Депресивні настрої в поведінці дитини

Депресія проявляється в постійному пригніченому або дратівливому настрої, втраті апетиту, труднощах з концентруванням уваги, легкій стомлюваності, втраті інтересу до таких звичних видів діяльності, як навчання, спорт, хобі, спілкування з друзями. Депресія може стати причиною неуспішності дитини в школі, викликати соціальну ізоляцію. Учні середніх та старших класів можуть вживати алкоголь та психоактивні препарати,

демонструвати під час уроків та перерв неконтрольовану емоційну поведінку. Учень, який перебуває у депресивному настрої, може відчувати власну непотрібність або провину, відчувати безнадійність та нездатність щось змінити. Іноді в нього з'являються думки про суїцид. Якщо ви помічаєте за окремими натяками і зауваженнями, роздумами, розмовами, що підліток думає про самогубство, потрібно поставитися до цього вкрай серйозно. Тому дуже важливо встановити з дитиною довірливі стосунки, щоб вона могла поділитися своїми можливими думками про суїцид. Таким учням може знадобитися спеціалізована допомога.

Діти, які проявляють регресивну поведінку

Діти можуть бути більш неспокійними, перебуваючи окремо від батьків, членів сім'ї чи вчителів. Вони можуть бути менш незалежними в тому, що роблять, можуть «прилипати» до когось та іноді відчувати труднощі у відвідуванні школи. Навіть підлітки можуть проявляти таку, здавалося б, невластиву для свого віку поведінку. Батьки можуть посилювати цю реакцію, оскільки іноді надмірно прив'язані до своїх дітей після перенесеної травми. Один із способів впоратися з регресивною поведінкою — запропонувати підлітку скласти план дій, щоб він міг сам керувати процесом свого повернення до нормального стану. При цьому слід розуміти, що такий план повинен бути гнучким і допускати час від часу затримки, зриви і регрес. Утримуйтеся від насмішок або суворої критики такої поведінки. Якщо ж регресивна поведінка не проходить або ви не бачите поліпшення, зверніться за спеціалізованою допомогою.

Надмірно замкнені або тихі діти

Такі діти не є проблемою в класі, проте вони можуть страждати від стресового або депресивного стану. Важливо помічати таких дітей і допомагати їм так само, як і агресивним. Їм може знадобитися допомога в тому, щоб повернутися до колишньої поведінки в класі та з друзями. Їм теж потрібні розрада й підбадьорення. Якщо таких учнів ігнорувати, вони стануть більш ізольованими, неуспішними в навчанні та втрачатимуть навички нормального соціального життя. Ви можете запропонувати їм зустрітися після уроків, щоб обговорити те, що їх турбує. Необхідно звернутися до фахівця психологічної служби, якщо дитина відмовляється йти на контакт з учителем і брати участь у соціальному житті школи і класу.

Гіперактивні діти

Гіперактивні діти відрізняються відсутністю наполегливості в діяльності, що вимагає розумової зосередженості. Вони постійно відволікаються з однієї справи на іншу без доведення їх до кінця. Одночасно з цим відзначається неорганізована, нерегульована і надмірна активність, яку їм важко контролювати і стримувати, наприклад, під час уроку, на ігровому майданчику чи в шкільній їдальні. Гіперактивні діти часто проявляють імпульсивність: вони діють без належних роздумів, здійснюють необачні, а іноді небезпечні вчинки, на уроках відповідають без дозволу, перебивають дорослих та дітей і не чекають своєї черги в іграх. Вони можуть опинитися в ізоляції, тому що інші діти їх не люблять. Їхні взаємини з дорослими теж часто соціально розбалансовані, без звичайної передбачливості й стриманості. Гіперактивність у підлітковому віці може проявлятися в неуважності, імпульсивності та внутрішньому відчутті неспокою, що може вплинути на рівень навчальних досягнень дитини. Якщо педагог відзначає ознаки гіперактивності дитини в навчальній діяльності та соціальній сфері, необхідно звернутися до фахівця (психіатра).

Тест «Визначення рівня стресу у підлітків»

Пояснювальна записка:

Шановний респонденте! Просимо на кожне із запропонованих запитань відповісти «так», «ні» чи «іноді».

1. Чи часто у Вас з'являється почуття втомленості?
2. Чи відчуваєте Ви погіршення здібності зосередитися?
3. Чи помічаєте Ви, що ваша пам'ять стала гірше?
4. Чи є у Вас схильність до безсоння?

5. Чи часто Вас хвилюють болі в області хребта?
6. Чи бувають у Вас сильні головні болі?
7. Чи є у Вас проблеми з апетитом?
8. Чи помічаєте Ви, що відпочинок не дає очікуваного результату?
9. Чи скучаєте Ви, працюючи (навчаючись)?
10. Чи легко Вас вивести із себе?
11. Чи помічаєте Ви за собою схильність до надмірної суєти?
12. Чи буває, що Вам важко завершити думку?
13. Чи часто Ви перестаєте собі подобатися?
14. Чи часто Вам без видимої на то причини стає тривожно?
15. Чи часто Вам не хочеться бачити зовсім нікого?

Після проведення цього тесту потрібно підбити підсумок за такими значеннями:

«так» – 2 бали,

«іноді» – 1 бал,

«ні» – 0 балів.

За результатами тесту визначається рівень стресу (низький/середній/високий).

Низький рівень (0-6 балів): Вам можна позаздрити, Ви неймовірно стресостійкі. У непередбачених і небезпечних ситуаціях Ви спокійні та розсудливі. Якщо Ви набрали від 0 до 2 балів, то Ви, скоріше за все, віднесли до тесту поверхово, тому що така ступінь не піддавання стресам – це дійсно неймовірно.

Середній рівень (6-21 балів): Стреси Вам докучають, але особливих проблем не утворюють. Рівень стресу – середній. Це означає, що позбавляння від стресу не буде для Вас складним.

Високий рівень (21-34 балів): Вам варто замислитися про наслідки. Якщо Ви не згущуєте фарби, то наслідки не за горами. Не нехтуйте своїм здоров'ям – Вам потрібно негайно змінити свій спосіб життя.

ТЕСТ життєстійкості С. Мадді

(в адаптації Д. А. Леонтьєва, Е. І. Рассказова)

Діагностична мета: оцінка здатності і готовності людини активно і гнучко діяти в ситуації стресу і труднощів, ступінь її уразливості до переживань стресу і депресивності.

Хід роботи: учаснику дослідження пропонується відповісти на 45 тверджень, вибравши один із запропонованих варіантів відповідей:

- «Ні»
- Скоріше «ні» ніж «так»
- Скоріше «так» ніж «ні»
- «Так»

Інструкція: «Вітаю! Дайте, будь ласка, відповідь на кілька питань, відзначаючи поміткою відповідь, яка найкращим чином відображає Вашу думку»

Текст опитувальника

1.	Я часто не впевнений в своїх рішеннях.				
2.	Іноді мені здається, що нікому немає до мене діла.				
3.	Часто, навіть добре виспавшись, я насилу змушую себе встати з ліжка.				
4.	Я постійно зайнятий, і мені це подобається.				
5.	Часто я віддаю перевагу «плисти за течією».				
6.	Я міняю свої плани в залежності від обставин.				
7.	Мене дратують події, через які я змушений змінювати свій розпорядок дня.				
8.	Непередбачені труднощі часом сильно стомлюють мене.				
9.	Я завжди контролюю ситуацію настільки, наскільки це необхідно.				
10.	Часом я так втомлююся, що вже ніщо не може зацікавити мене.				

11.	Часом все, що я роблю, здається мені марним.			
12.	Я намагаюся бути в курсі всього, що відбувається навколо мене.			
13.	Краще синиця в руках, ніж журавель у небі.			
14.	Увечері я часто відчуваю себе абсолютно розбитою.			
15.	Я вважаю за краще ставити перед собою важкодоступні цілі і досягати їх.			
16.	Іноді мене лякають думки про майбутнє.			
17.	Я завжди впевнений, що зможу втілити в життя те, що задумав.			
18.	Мені здається, я не живу повним життям, а тільки граю роль.			
19.	Мені здається, якби в минулому у мене було менше розчарувань і негараздів, мені було б зараз легше жити на світі.			
20.	Проблеми, що виникають часто здаються мені нерозв'язними.			
21.	Зазнавши поразки, я буду намагатися взяти реванш.			
22.	Я люблю знайомитися з новими людьми.			
23.	Коли хто-небудь скаржиться, що життя нудне, це означає, що він просто не вміє бачити цікаве.			
24.	Мені завжди є чим зайнятися.			
25.	Я завжди можу вплинути на результат того, що відбувається навколо.			
26.	Я часто шкодую про те, що вже зроблено.			
27.	Якщо проблема вимагає великих зусиль, я вважаю за краще відкласти її до кращих часів.			
28.	Мені важко зближуватися з іншими людьми.			
29.	Як правило, оточуючі слухають мене уважно.			
30.	Якби я міг, я багато чого змінив би в минулому.			
31.	Я досить часто відкладаю на завтра те, що важко здійснити, або те, в чому я не впевнений.			
32.	Мені здається, життя проходить повз мене.			
33.	Мої мрії рідко збуваються.			
34.	Несподіванки дарують мені інтерес до життя.			
35.	Часом мені здається, що всі мої зусилля марні.			
36.	Часом я мрію про спокійне розмірене життя.			
37.	Мені не вистачає завзятості закінчити розпочате.			
38.	Буває, життя здається мені нудною і безбарвною.			
39.	У мене немає можливості впливати на несподівані проблеми.			
40.	Навколишні мене недооцінюють.			
41.	Як правило, я працюю із задоволенням.			
42.	Іноді я відчуваю себе зайвим навіть в колі друзів.			
43.	Буває, на мене навалюється стільки проблем, що просто руки опускаються.			
44.	Друзі поважають мене за завзятість і непохитність.			
45.	Я охоче беруся втілювати нові ідеї.			

Обробка результатів

Для підрахунку результатів відповідей на прямі пункти присвоюються бали від 0 до 3 («ні» - 0 балів, «скоріше «ні», ніж «так»» - 1 бал, «скоріше «так», ніж «ні»» - 2 бали, «так» - 3 бали), відповідям на зворотні пункти присвоюються бали від 3 до 0 («ні» - 3 бали, «так» - 0 балів). Потім підсумовується загальний бал життєстійкості і показники для кожної з 3 субшкал (залученості, контролю і прийняття ризику).

Прямі та зворотні пункти для кожної шкали.

<i>субшкала</i>	<i>прямі пункти</i>	<i>зворотні пункти</i>
залученість	4, 12, 22, 23, 24, 29, 41	2, 3, 10, 11, 14, 28, 32, 37, 38, 40, 42
контроль	9, 15, 17, 21, 25, 44	1, 5, 6, 8, 16, 20, 27, 31, 35, 39, 43
прийняття ризику	34, 45	7, 13, 18, 19, 26, 30, 33, 36

Середні і стандартні відхилення загального показника і шкал Тесту життєстійкості

<i>норми</i>	<i>життєстійкість</i>	<i>залученість</i>	<i>контроль</i>	<i>прийняття ризику</i>
середнє значення	80,72	37,64	29,17	13,91
стандартне відхилення	18,53	8,08	8,43	4,39

Інтерпретація результатів

Значення за шкалами, що відповідають середнім і вище середнього свідчать про вираженість вимірюваних показників.

✓ залученість (Commitment) визначається як «переконаність в тому, що залученість в події дає максимальний шанс знайти щось достойне і цікаве для особистості». Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. На противагу цьому, відсутність подібної переконаності породжує відчуття відкинутості, відчуття себе «поза» життям. «Якщо ви відчуваєте впевненість в собі і в тому, що світ великодушний, вам властива залученість»;

✓ контроль (Control) є переконаність в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований. Протилежність цьому – відчуття власної безпорадності. Людина з сильно розвиненим компонентом контролю відчуває, що сама вибирає власну діяльність, свій шлях;

✓ прийняття ризику (Challenge) – переконаність людини в тому, що все те, що з ним трапляється, сприяє його розвитку за рахунок знань, які з досвіду, – неважливо, позитивного або негативного. Людина, яка розглядає життя як спосіб набуття досвіду, готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до простого комфорту і безпеки збіднює життя особистості. В основі прийняття ризику лежить ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду.

Анкета «Чи вмієш ти спілкуватися?»

1. Чи багато в тебе друзів?
2. Чи довго тебе бентежить почуття кривди, якої тобі завдали?
3. Чи прагнеш ти до нових знайомств із різними людьми?
4. Чи правда, що тобі приємніше читати книгу, ніж займатися будь-яким іншим заняттям, спілкуватися з людьми?
5. Чи легко ти встановлюєш контакти з людьми, значно старшими за віком?
6. Чи важко тобі спілкуватися у новому колективі?
7. Чи легко ти встановлюєш контакти з незнайомими людьми?
8. Чи легко ти освоюєшся в новому колективі?
9. Чи прагнеш ти будь-що познайомитися з новою людиною?
10. Чи дратують тебе оточуючі, чи часто прагнеш побути на самоті?
11. Чи подобається тобі постійно бути серед людей?
12. Чи відчуваєш ти себе незручно, якщо доводиться виявляти ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
13. Чи любиш ти брати участь у колективних іграх?
14. Чи справді відчуваєшся незручно серед незнайомих людей?

15. Чи вважаєш ти, що не завдаси особливого клопоту, якщо створиш конфліктну атмосферу в малознайомій для тебе компанії?
16. Чи прагнеш обмежити коло знайомих невеликою кількістю людей?
17. Почуваєш ти себе невимушено, коли потрапляєш у незнайому компанію?
18. Чи правда, що ти почуваєшся досить впевнено і спокійно, коли доводиться говорити що-небудь невеликій групі людей?
19. Чи багато у тебе друзів?
20. Чи ти бентежишся, коли до Тебе звертаються малознайомі люди?

Анкета «Моя сім'я»

Дорогий друже!

I. Дай відповіді на запропоновані запитання.

1. Хто приділяє тобі найбільше уваги в сім'ї?
2. Кому з рідних ти найчастіше розказуєш про шкільне життя?
3. Чи розкриваєш ти мамі свої таємниці? Чи можеш з нею спілкуватися як із другом?
4. Чи карають тебе вдома? Яким чином?
5. Чи вважаєш ти своїх батьків справедливими?
6. Що тебе засмучує у стосунках з батьками?

II. Доповни речення.

1. Найбільше я боюся
2. Найбільше мені не подобається в собі....
3. Мені сумно, коли
4. Я хотів би бути більш
5. Коли-небудь я сподіваюся
6. Я відчуваю труднощі
7. Найбільше мене хвилює
8. П'ять найбільших неприємностей у моєму житті
9. Мені потрібна допомога, коли
10. Найщасливіша хвилинка в моєму житті....
11. Я відчуваю себе щасливим, коли
12. П'ять найрадісніших подій у моєму житті....

Додаток Е

Програма тренінгу керованої поведінки підлітків

(структурна драмотерапія)

Пояснювальна записка

Тренінг розрахований на 12 годин, усього – 6 парних занять по 2 години (зустрічі відбуваються один раз на тиждень протягом 2 місяців).

Тренінг складається з двох блоків – реконструктивно-формуючого (1-4 заняття) та закріплюючого (5-6 заняття).

Кількість учасників – 12-13 осіб.

Мета тренінгу: створення безпечного середовища, формування конструктивних форм поведінки та навичок неагресивного поводження, розширення кола спілкування.

Завдання тренінгу: формування в учнів навичок толерантного спілкування, адекватного самооцінювання, впевненості, керування і самоконтролю, вироблення нових форм поведінки в різних ситуаціях.

Блок 1. Реконструктивно-формуючий.

Завдання: підлітки навчаються усвідомлювати, набувати і розвивати позитивні якості, долати негативні риси свого характеру, порівнювати свої намагання з можливостями досягнення; адекватно сприймати самих себе та, у відповідності із цим, здійснювати самоконтроль своєї поведінки.

Заняття 1

Мета: Корекція агресивності. Навчання підлітків сприймати критичні зауваження без образ, адекватно виражати свій емоційний стан, розвивати навички самоконтролю.

Обладнання: рушничок або хустина, надувні кульки, м'ячі або м'які іграшки.

Хід заняття:

1. Гра «Злюка». Створює можливість для виходу агресії та розвиває витримку дітей.
2. Гра «Фортеця». Надає можливість проявити агресію.
3. Вправа «Візьми себе в руки». Вправа на вміння стримувати емоції.
4. Гра «Злі – добрі коти». Спрямована на зняття загальної агресії.
5. Гра «Проба на роль». Можливість отримати зворотній зв'язок від групи, сформувати навички міжособистісної взаємодії, а також самовираження у метафоричній формі, побути в центрі всієї групи.
6. Гра «Випустити пару». Можливість підліткам попрацювати з образом гніву, на прояви уміння вислуховувати критику, не ображатися і не реагувати агресивно у відповідь.
7. Рольове програвання ситуації «Привіт, друже». Сприяє побудові довірливих стосунків.
8. Вправа «Гора з плечей». Розрахована на релаксацію та саморегуляцію.

Заняття 2

Мета: розширення репертуару поведінки в ситуаціях фрустрації та підвищення самооцінки. Формування та розвиток чемності, здатності прийнятно виражати свій емоційний стан, свої почуття.

Хід заняття:

1. Гра «Примірювання ролей». Гра допомагає зрозуміти, як можна поводитись у різних складних ситуаціях, розширити репертуар поведінки в ситуаціях фрустрації.
2. Гра «Скарбничка успіхів». Сприяє підвищенню самооцінки у підлітків.
3. Ситуація «Одне й теж саме по-різному». Допомагає знайти різні варіанти виходу із складної ситуації.
4. Рольове програвання ситуації «Подарунок». Робота зі соціальним статусом, допомагає уникнути стереотипів у спілкуванні, оптимізації стосунків, досягнення бажаної моделі поведінки у певній ситуації. Учасники можуть самі моделювати ситуацію, доповнювати її новими елементами.
5. Рольова гра «Тиск ровесників». Допомагає підліткам усвідомити свої права, навчитися висловлювати позитивні і негативні почуття, проявити вміння поводитися щиро в стосунках з іншими.

Заняття 3

Мета: корекція агресивності, вироблення вміння контролювати гнів, набуття досвіду розв'язання конфлікту.

Обладнання: листок досвіду «Стратегія розв'язання складної ситуації».

Хід заняття:

1. Гра «Полювання Баби Яги». Гра дозволяє «виплеснути» сердитість, злість, агресію. Соціальний педагог слідкує, щоб учасники гри дотримувались правил безпеки.
2. Гра «Рано-вранці» два баранці...». Проводиться з метою зняття вербальної агресії, надання учасникам можливості виплеснути гнів, зняття надмірної м'язової та емоційної напруги, направити енергію в необхідне русло.
3. Рольові ситуації з контролювання гніву. Допомагають контролювати прояв гніву. Соціальний педагог керує ситуацією. Учасники дотримуються безпеки.
4. Рольове програвання складних ситуацій з метою досвіду їх розв'язання. Соціальний педагог надає учасникам листок досвіду «Стратегія розв'язання складної ситуації» та пояснює, що в конкретних ситуаціях певні моделі поведінки сприяють розв'язанню проблем. Група читає і обговорює стратегії. У кожній запропонованій ситуації учасники групи з'ясовують причину небезпеки, а потім, порадившись, обирають стратегію

поводження. Потрібно, щоб члени групи програвали ситуацію та її розв'язання, застосовуючи обрану альтернативу.

Після завершення рольової гри соціальний педагог ставить дійовим особам запитання:

1. Чому краще пережити в грі позитивні альтернативи, не чекаючи, коли з'являться наслідки складної ситуації?
2. Які стратегії найважче застосовувати і чому? Які найлегше? Які спрацьовують найкраще, чому?
3. У який момент розгортання складної ситуації, на Вашу думку, треба допомогти і сприяти її розв'язанню?

Заняття 4

Мета: відпрацювання прийомів невербальної передачі інформації, формування стриманості та вміння ввічливо відмовити, здатності відповідати за свої вчинки, корекція самооцінки.

Хід заняття:

1. Програвання ситуації «Зрозумій мене». Імпровізація розрахована на виявлення поведінки учасників у неадекватній ситуації та передачу емоцій невербальними засобами.
2. Гра «Так або ні». Виробляє вміння відмовити або заперечити комусь ввічливо, мотивуючи співрозмовнику причину відмови, щоб він не образився, навчає вмінню стримувати себе, не виявляти надмірну агресивність.
3. Ситуація «Помирися з другом». Після програвання ситуації соціальний педагог підводить учасників до висновку, що кожен повинен відповідати за свої вчинки сам, уміти взяти провину на себе й вибачитися, коли зробив щось неправильно.
4. Гра «Емоції». Спрямована на виявлення вміння розуміти інших.
5. Гра «Острів плаксіів». Сприяє виробленню прийомів експресії різних емоційних станів, розвитку в учасників почуття емпатії.
6. Вправа «Брудні руки». Спрямована на релаксацію та саморегуляцію. Вправа спрямована на продукування приємних почуттів.

Блок 2. Закріплюючий

Завдання: підлітки закріплюють набутий досвід спілкування, конструктивні форми поведінки та регуляцію емоційної реакції на складну ситуацію, вміння розуміти емоційний стан інших людей, адекватно виражати й регулювати свій стан, формування моральних уявлень, сприяння перенесенню набутих знань та навичок у життєві соціальні відносини, зниження агресії, відпрацювання та закріплення навичок релаксації, саморегуляції та самоконтролю.

Заняття 5

Мета: формування вмінь дотримуватися індивідуальної дистанції у ставленні до інших людей; ігрова корекція агресивності, від реагування емоційних емоцій, закріплення навичок самоконтролю.

Обладнання: м'які іграшки, надувні кульки, крейда.

Хід заняття:

1. Гра «Бій півнів». Під час проведення гри соціальний педагог спостерігає, щоб учасники дотримувалися техніки безпеки.
2. Гра «Дотримуйся дистанції». Сприяє формуванню вмінь дотримуватися індивідуальної дистанції у ставленні до інших людей.
3. Гра «Черепахи». Проводиться з метою ауторелаксації та саморегуляції.
4. Програвання ситуації «Поганий день». Соціальний педагог контролює перебіг подій. У цій ролі повинен побувати кожний учасник.

Заняття 6

Мета: згуртування учасників, спільне обговорення результатів тренінгових занять, закріплення умінь розпізнавати емоційний стан людини, отримати зворотній зв'язок, підбити підсумки.

Хід заняття:

1. Гра «Потяг». Сприяє створенню позитивного емоційного настрою, згуртованості колективу учасників, формуванню довільного контролю, умінню підкорятися загальним правилам та вимогам.

2. Гра «Чарівний базар». Вчить відрізняти позитивні людські якості від негативних. Соціальний педагог повинен активно стимулювати активність на «базарі».

3. Гра «Я все зроблю сам/сама». Вільне усунування негараздів та труднощів, уміння взяти себе в руки, упевнено йти вперед.

4. Обговорення результатів занять, обмін почуттями та досягненнями. Соціальний педагог пропонує кожному учаснику висловити свої думки за запитаннями:

1. Що найбільше сподобалося під час занять?
2. Яка тема виявилася найцікавішою?
3. Який інформаційний ефект Ви отримали?
4. Який корекційний ефект Ви відчули?
5. Чи з'явилися у Вас якісь нові навички або вміння?
6. Що змінилось у Вашій поведінці?
7. Яке пізнавальне навантаження мали заняття?
8. Чи намітились зміни на краще у Вашому спілкуванні з іншими? Яку роль у цьому відіграли тренінгові завдання?
9. Як Ви плануєте використовувати те, чого навчилися на заняттях?

Вправа «Побажання». Учасники висловлюють побажання один одному.